

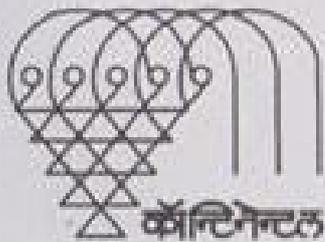
उत्थानगुंफा
यशवंत
मनोहर

उत्थानगुंफा

कॉन्टिनेन्टल
प्रकाशन

यशवंत मनोहर

उत्था न गुं फा

प्रकाशक : अनिरुद्ध अनंत कुलकर्णी
कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन,
विजयानगर, पुणे ३०.

मुद्रक : प्रकाश मुद्रणालय
१४११, सदाशिव पेठ,
पुणे ४११ ०३०

अक्षरबुळणी : रेखा कुलकर्णी
शब्दरेखा टाईपसेटर्स
१२०४/१७, शिवाजीनगर
पुणे ४११ ००४

मुखपृष्ठ : राजेंद्र तोडमल, पुणे

उत्थानगुंफा

प्रकाशन क्रमांक : ८८१

सर्व हक्क सुरक्षित

© २००१, डॉ. पुष्पलता यशवंत मनोहर
'लुम्बिनी', ४५, लोकसेवानगर,
नागपूर ४४००२२

प्रथमावृत्ती : १९७७

द्वितीयावृत्ती : १९८०

तृतीयावृत्ती : २००१

किंमत ५० रुपये

महाराष्ट्र शासन पारितोषिक : १९८०

येथील ईश्वरशाही, अध्यात्म व कर्मविपाकशाही
यांच्या नावाखाली शतकानुशतके चाललेल्या
अमानुष शोषणाचा
जळजळीत आयुष्याने मृत्युलेख लिहिणाऱ्या
बाबासाहेब आंबेडकर
नावाच्या सर्व दलितांच्या युगप्रवर्तक विद्रोहाला

आणि

माझ्या कवितेला कुळारंभ देणाऱ्या
मराठीतील आदिविद्रोही कवी
केशवसुतांना

अनुक्रमणिका

१. प्रारंभ	१
२. यापुढे	२
३. एक दुःखयात्रा	४
४. खवळलेला तांबडा समुद्र	६
५. श्रद्धांजली	७
६. क्रांत्युत्सवासाठी	८
७. आगच झालो आहे	९
८. भीषणभूत	१०
९. मी पाहतो	११
१०. माझी प्रेतयात्रा	१२
११. अटळ स्फोट	१२
१२. वैरी	१५
१३. उत्थानासाठी	१६
१४. नाकारावे लागतील	१७
१५. काढिला खणुनि काळोख	१८
१६. विद्रोहाची नौबत	१९
१७. पुन्हा एकदा	२०
१८. बांगला देश	२२
१९. फसवणूक	२६
२०. निषेधनामा	३०
२१. "आत्म" र्थी प्रेतासंबंधी	३४
२२. माणसांसाठी आरती	३५
२३. निर्वाणीचे पत्र	३९
२४. मी इथल्या दिशांच्या	४१
२५. कैसा हा उन्हाळा	४९
२६. जे जे भूत भेटे	४९
२७. वीर पुरुषांनो	५०
२८. नागड्यांनी साऱ्या	५०
२९. आम्ही झालो गुंफा	५१

३०.	यारे वादळुनी	५१
३१.	बेहिशेबी वन्ही	५२
३२.	उगवलो आम्ही	५२
३३.	दुःखरात्र	५३
३४.	आम्ही जाळू	५३
३५.	हेचि सांगो वाटे	५४
३६.	काय आठवावे	५५
३७.	घाकली	५६
३८.	मी मागितली	५८
३९.	त्याच्या आठवणींशीही डोळे भिडवताना	५९
४०.	हा जन्म भोगतो मी	६३
४१.	उजेडाच्या प्रार्थना	६४
४२.	कोंडी	६५
४३.	मारुती कांबळे	६६
४४.	पावसाळी मोसमांनो	६८
४५.	यापुढे आता मी फक्तच	७३
४६.	या भूमीवरती	७४
४७.	मला पाहून आता	७५
४८.	होऊनी विद्रोह	७८
४९.	चार्वाक	७९
५०.	सिद्धार्थ गौतम बुद्ध	८०
५१.	जोतीबा गोविंदराव फुले	८४
५२.	कार्ल मार्क्स	८५
५३.	केशवसुत	८७
५४.	भीमराव रामजी आंबेडकर	८८
५५.	हाक	८९
५६.	परिशिष्टातील बारा कविता	९०

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

१. प्रारंभ

आभाळाचे कडू तोंड चुकवितो म्हटले तरी जमत नाही,
हे इथल्या माडांनाही चांगले माहित आहे,
सोडतो म्हटले तरी सोडवत नाही भूई,
हा इथल्या गडागडाचा अनुभव आहे.

कितीतरी तुटले तारे जेव्हा मी धडपडलो,
अडलो पावलोपावली,
झडलो जशी ग्रीष्मात पाने,
एकटाच भटकलो काळोखाचा, वेदनांच्या जिद्दी प्रकाशात,
आक्रोशत माझे घायाळपंखी गाणे.

रात्री आल्या. निखाऱ्यांवर काळीज भाजत गेल्या.
दिवस लचके तोडीत आले. खात गेले.
भीक म्हणून वाढलेले श्वास घेतले उदासवाणे,
संस्कृतीभर तगमगलो तुरंगवाणे,
आणि कितीही घासला परीस तरी लोखंडाचे नाही झाले सोने.

२. यापुढे

मला मान्य नाही,
तुमच्या बोटंपुढची दिशा ..
मला मान्य नाही,
परंपरांची वर्णपाती नशा.

मला मान्य नाही तुमची दया,
जिज्यावर दिशा डोलतात.
मला मान्य नाही माझे श्वास,
जे तुमच्या बळावर चालतात.

मला मान्य नाही तुम्ही,
माझ्या पहाटेची आई म्हणून ..
मला मान्य नाही मी,
तुमचा कुणी नातलग म्हणून.

मला मान्य आहे फक्त आता,
माझ्यापुढची अटल युद्धभूमी,
तिथे प्रथमच जमीनदोस्त होणारी,
तुमची संस्कृती;
तुमचा परमात्मा;
तुमचे अध्यात्म;
तुमची मंदिरे;
ही तुमची समग्र शस्त्रागारे;
आणि त्यांचे लाडके मायबाप तुम्ही.

आणि मला मान्य,
माझ्या शब्दातील शहाण्या धरतील मान्य,
आमच्या विजयानंतरचे पहिले निर्मळ आभाळ,
पहिले निर्मळ डोळे,
पहिली निर्मळ स्वच्छंदी हवा,
आणि सदासाठी उन्नत माणुसकीचा माथा
माणसाचे भाळ.

३. एक दुःखयात्रा

मी उकलून पाहिले,
चवचाल रेषांचे छिनाल जाळे.
श्वासांना मी वणव्यातून नेले,
असे काही पावसाळे उधळून दिले.
मोजल्या;
आणि योजल्या खाष्ट म्हातान्या संदर्भवाटा,
अडगळीतील काजव्यांचे कंदील घेऊन,
काळोख हुसकावण्याचा खटाटोप केला;
आणि गुंतत गेलो प्रश्नांच्या रहस्यमयी जाळ्यात.
माझे डोळे दुबळे ठरलेत सुटकेसाठी,
पोकळ ठरले इथल्या नासक्या अत्राने आलेले बळ,
आणि चार्वाकाच्या चारित्र्याची;
माक्सच्या माणुसकीची;
केशवसुतांच्या कवितेची;
आंबेडकरांच्या आकांताची;
शपथ घेऊन सांगतो,
तेव्हा तोडावेसे वाटले मला माझे कालचे हात;
आणि पाडावेसे वाटले असल्या हृदयशून्य व्यवस्थेचे दात,
जेव्हा बेसुमार जखडत गेलो,
त्या रेषांमधून आकारलेल्या शापात,
भिरंगत गेलो.
माझेही झाले एक आशयशून्य आवर्त;
आणि स्वतःभोवती फेर धरीत फिरत राहिलो,
त्या घातकी परिघात.

त्यातून घडली त्या व्यवस्थेची कायम दिवाळी,
गुदमरणाच्या माझ्या श्वासांवर पकली त्यांची पोळी;
आणि आत कोसळणाऱ्या उन्हात मी करपत राहिलो,
त्यांच्या सुखाच्या भर श्रावणात.

४. खवळलेला तांबडा समुद्र

मरणाच्या घनघोर पुरात,
असहाय पंख तुटका पक्षी फडफडतो आहे.
जीर्ण पाने पोटात घेऊन,
आगतिक झाडे घुसळून निघत आहेत.
प्रमार्थी अंधार,
आटलेल्या नद्यांना फरफटत नेऊ पाहतो आहे.

आणि माझ्याही कवितेच्या मनगटातून आता,
सूर्य उगवू लागला आहे.
सर्वहारा क्षितिजांच्या पिंडप्रदेशात,
प्रखरता पेरू लागला आहे.
कालच्या काळ्या सूर्याचा निषेध,
तो आपल्या सुरंग झाल्या किरणांमधून हाणतो आहे;
आणि पराभूत हाडांच्या पाण्याच्या लाटा,
युद्ध झालेल्या किनाऱ्यावर फुटून विझत आहेत.

इतिहासाच्या गळ्यात माला झालेले क्षण,
अंधश्रद्धांच्या गळ्यात पडून रडत आहेत;
आणि कैक दरोडेखोर श्वासांच्या सांगाड्यांचा पाऊस,
खवळलेल्या तांबड्या समुद्रात कोसळतो आहे.

५. श्रद्धांजली

दररोजच्याच अळणी सूर्यप्रकाशात
माझ्याभोवती हसताहेत कृतकृत्य गटारांचे थवे
मी निघतो पिळवटून
भोवती घोंगावणाऱ्या कार्पण्याने
भावना थुंकून टाकताहेत किलस
छळणाऱ्या कुबट दुर्गधीची.
दुर्गधी हास्तुऱ्यांची;
निराधार ऐसपैस थोरत्वाची;
अभिनयाच्या तल्लख स्पर्धेची;
संस्कृतीच्या मट्ट फेसाळ अभिमानाची;
नेमांची,
बोगस प्रेमाची,
समग्र चामडी वचावू गणिती व्यवहाराची.
त्या सुफलांना नमस्कार थक,
त्या सुजलांना नमस्कार थक,
त्या ज्ञानोकिरड्यांना नमस्कार थक,
त्या बेशरम मगरुरीला नमस्कार थक,
त्या अमानुष वंदनियांना नमस्कार थक,
त्या तृप्त कीटकांना अभिवादन थक,
आणि अभिवादन त्या बेइमान अप्रामाणिक भक्तांना; वक्तांना थक,
मुलाबाळांप्रमाणे ज्यांनी ही घाण,
जन्माला घातली कैफात,
आणि संगोपिली आटोकाट कैफात,
ही अनुभवमोकळी भावश्रद्धांजली त्या जिवंतांना; मृतांना
मला झाकोळून टाकणाऱ्या त्यांच्या कट्टू सावल्यांना.

६. क्रान्त्युत्सवासाठी

मी विघ्नसंतोषी,
उतट समाधानाने मला पहाविशी वाटतात,
असल्या विषविलासांची चटपट मरणे.
त्यांच्यातील वाटग्या श्रद्धानिष्ठांसहीत,
अवसानघातकी मूल्यपरंपरेसहीत;
आणि मातीच्या बेचाळीस थरांखाली असाव्यात,
श्रद्धांची वर्गणी जमविणाऱ्या त्यांच्या समाध्या.
नव्या क्षितिजाच्या संततीला,
त्या दिसल्याचे विपरीत पुन्हा घडू नये,
ते ' पाप ' नको,
नव्या पालवीला छळणारे जुने माप नको,
डोळे दुखविणारे पोपडे,
माणूस दिसू न देणारी ड्रापडे,
फांटा खरेदून बसलेली,
मनुस्मृतीची लाडावलेली पाने,
आता पोलादी वाऱ्याने गळून पडावीत,
जळून जावीत भूतकाळाची अध्यात्मवने,
पापण्या वाळून गळून जाण्याआधी,
डोळ्यांच्या अपमानाचे हे लांबलेले आख्यान थांबावे;
आणि आभाळाखाली साचावेत प्रेतांचे खच
दिलाच्या दुनियेतील अख्ख्या दलितांच्या
क्रान्त्युत्सवासाठी.

७. आगच झालो आहे

मी उन्हाच्या तलावातील जळत्या रक्तकमळांच्या शय्येवर,
ज्वालांच्या लहरींनी हेलावत्या.
ग्रंथींमधून गुरफटलेल्या चांदण्याच्या कोमल वेली,
रक्त घ्यावे तशा काढून घेतलेल्या.
पोलादाचे कवच प्राणांवर मादून,
दगडाच्या ओठांनी मी पचवितो,
इथे विषाहूनही जलाल भीषणता.
शुक्रतारा सुरकुत्या पडून संपावा,
तसा तुमच्यावरील विश्वास काळवंडून कोसळला आहे;
आणि घायाळ आयुष्याने,
मी काळोखाचे उकळते अंतराल पितो आहे.
क्षण क्षण विजेच्या पावलांनी येतो,
तरंग तरंग अध्यात्माचा गजर करीत येतो;
वाद लवाद ग्रंथ पंथ येतो तो तो,
पिंडीब्रह्मांडीची मादक दिंडी घेऊन येतो;
आणि श्वासात उधाणून येतात विवस्त्र वाळवंटे माझ्या.
मीही आता अलीकडे असा झालो आहे,
माझ्यात मुकाट मावेनासा झालो आहे,
माझ्यातही मी अवघडू लागलो आहे.
माझेही किनारे आता मला सोडून गेले आहेत.
माझ्या दयेलाही आता माझा उबग आलेला आहे.
आता माझीही भीती मला वाटेनाशी झालेली आहे.
माझ्यासाठी मीच आता निर्वाणीचा निर्दय संताप झालो आहे.
मी राग राग झालो आहे.
मी आगच झालो आहे.

८. भीषणभूत

माझ्यापुढे माझ्या मनातील भूकंपाने कोसळणारे,
 अनंत जुजबी कडे, विनबुडे.
 साक्षात्कारानंतरही स्वधर्म; स्ववर्ग; स्वजात;
 स्वक्षुद्रहेतू विसरू न शकणारे संत,
 तसे रंग बदलणारे माणसांचे ठिपके,
 माझ्याभोवती अनंत.
 माझ्या मनात उकळणारे विध्वंसाचे रसायन.
 माणसे परंपरेचे सक्तविमार मदिरायण,
 पुनः पुन्हा तापवून पीत झिंगणारी.
 प्रत्येकाच्या मनातील काखेत झोळी,
 वंचना लपवून नाटकी ओठावर,
 केविलवाण्या पिवळ्या मढेल ओळी.
 मला दिसतात त्यांचे स्वतःपासून पळणारे पटाईत पाय,
 त्यांचे परस्परांसाठी रंगवलेले विदग्ध चेहेरे,
 जन्मांधळ्या श्रद्धांची विद्रूप गर्दी,
 तिचा डोळे थडगवून स्वीकार.
 खिशाबाहेर स्वतंत्र नटराज उदात्त मूल्ये,
 पोटाच्या खड्ड्याजवळ उभी संस्कृतीची लक्तरे,
 कमरेच्या कुंपणाजवळून डोळे बांधून चालणारे विदूषक अध्यात्म,
 त्याला रिवाजप्रचुर कलात्म रंगकाम;
 आणि डोळ्यातील खरचट फाकताना उडणारी तिरपीट.
 ही जगतात भूते अभिनयाधीन,
 जुळवीत उराचे सैरभैर तुकडे;
 आणि धावत असतात मृगजळामागे
 पलीकडच्या अरण्याच्या काळोखरोखाने
 परमेश्वरपुत्रांच्या वठवीत भूमिका भीषणभूत —

९. मी पाहतो

मी पाहतो मरणांचे थवे,
संध्याकाळच्या सावल्यांना जेव्हा चढते भरती.
मी पाहतो उन्मळून पडती झाडे,
घाईतच हवेत हलणारे त्यांचे फांद्यांचे हात;
आणि होणारी त्यांची माती माती.
मी पाहतो उन्हाचे ससंदर्भ कळप
हिरवे कुरण चरणारे.
मी पाहतो माझे लूत भरलेले भवताल,
आचके देत मरणारे.
अनादी अनंतापासूनचे शहाजोग,
शब्दातल्या सुगंधाला वनवास देणारे,
कवितेच्या चारित्र्याला विद्रूप करणारे;
आणि एका आभाळाच्या काळजाला विस्तव बांधणारे;
... आणि माझ्या डोळ्यांपुढून जळत्या सरणांचे पूर जातात
आटलेल्या मेघांच्या मांडवाखाली

१०. माझी प्रेतयात्रा

मी पाहतो उघड्या डोळ्यांनी,
रक्ताळ बुबुळे,
पुरातन डोंगरांना फुटलेली.
ऐकतो काळ्या वाऱ्याची सावध भाषा,
अस्तक्षितिजातून सुटलेली.
दिसते ताऱ्यांनी माझ्याविरुद्ध मांडलेली कैफियत,
आकाशाच्या प्रांगणात.
जाणवते; इथला बांधील प्रकाश,
मला टाळीत फिरतो एका भीषण कोरीव रिंगणात.
मी पाहतो माझ्याविरोधी जलाल योजना,
अवकाशभर पालवलेली.
मी पाहतो माझी प्रेतयात्रा,
या मनूंच्या मनातील,
मातीच्या बिथरलेल्या मुलांनी चालविलेली.

११. अटळ स्फोट

जन्मव्याकूल,

एकेक संवेदन. एकेक याद ज्वालामुखी होऊन उरी
उकळणारी.

इथून विजा ओकतील ओठ.

अटळ आता इथून स्फोट.

सांस्कृतिक काळोखाच्या सुसाट अस्तित्वाने,

धाड घालून माझा चेहरा लंपास केला;

आणि प्रत्येक शब्दाच्या उपसंहारापाशी

थुंकून घेत;

पुढील शतकांना माझा परिचय करून दिला,

असे तटबंदीबाहेरून पोरके चालताना,

या जहराच्या शिदोरीने भुकेचा गळा सोडला नाही.

आता नको आहेत मला,

कुणी भरविलेले जीवनाचे अर्थ.

माझ्या वाटा बांधतो मी ज्वालांच्या धगधगत्या पारावर;

आणि घाबरले तेव्हा झोडपून काढले माझ्या श्वासांना;

मीच बसून माझ्या उरावर.

बलबलत आहे माझ्या पुढे आजही,

आडव्या तिडव्या ग्रीष्म रेषांचे गणित.

जमेल तोवर घेईन मीच,

माझ्या क्षमतेचा अस्तित्वशोध.

मला नको आहे फुकटही

कुणाची आयती साधी उलटणारी रीत.

भोवती झाडांचे निष्पर्ण सापळे,
निरर्थकाचे निबर पुतळे,
मातीवर गिरकत पडणारी नक्षत्रांची एकेक मांडणी,
डोळ्यात सजलेल्या दिशेवर सैरभैर होत राहणारे,
संकल्पातील मणी.

माझे दुःख वाहून नेईन मीच,
हिरवी हाडे उभी असेतोवर,
तोवर,
जन्मव्याकूल,
एकेक संवेदन. एकेक याद ज्वालामुखी होऊन उरी
उकळणारी,
अनावर विजा ओकणारे ओठ,
अटळ सशिस्त इथून स्फोट.

१२. वैरी

ते ग्रीष्म माझे वैरी आहेत,
ज्यांनी इथे प्रामाणिकपणा रुजू दिला नाही.
ते आहेत आपमतलबी बगलबच्चे,
ज्यांनी सत्याचा जन्म उजेडात येऊ दिला नाही.
सैतान असली ते आहेत;
ज्यांच्या शोषक कल्पनांनी भीषण गावकूस घडवले.
कपटी चांडाळ ते आहेत,
ज्यांनी माणूसपण इथे शब्दातच सडवले.
ज्या नियमांनी सृष्टीचा हा विद्रूप विकास सिद्ध झाला,
त्यांचा मी जळजळीत निषेध करतो.
ज्यांनी इथल्या सूर्याला; दगडांनाही,
ऐहिक स्वार्थासाठी अध्यात्माचे रंग दिले,
संचित निश्चिंत केले,
त्या हरामखोर परंपरांवर मी विध्वंसाचा नांगर धरतो.
ते सर्व देव दैववादी माझे वैरी आहेत,
ज्यांनी अस्पृश्यता अभंग केली तिची मधुर ओवी केली,
ते शब्दप्रामाण्यवादी सगुण निर्गुण वैरी आहेत माझे,
ज्यांनी मला आजवर मुक्त होऊ दिले नाही.

१३. उत्थानासाठी

डोळ्यांपुढे पेटून येतात अंधारगुहांचे महासागर.
 उपेक्षेने मारलेल्यांच्या अतृप्त अपेक्षांच्या,
 ज्वाळा मनाच्या अवकाशभर.
 दिशा शिलगवितात माझ्या काळजाला,
 पूर्व पिढ्यातील सांगाड्यांच्या तोडलेल्या हातांनी.
 आजतागायतच्या वर्णाधि न्यायाची सावत्र संतान,
 सांगते निर्घृण तुरुंगवासाची कथा.
 दाखवतात इथल्या पान्हाचोर संस्कृतीच्या गायीने
 मारलेल्या लाथांचे अमीट व्रण,
 पाठीवरील ताजे रक्ताळ वळ,
 उमटलेले गाठाल परंपरांच्या प्रहारांनी.
 आक्रोशतात माझ्याभोवती,
 अंधारातच झोडपून मारलेले पोरके पोरके श्वास,
 तेव्हा ओट हात देहातही,
 उधाणून येतात अनंत जिद्दी वादळे
 उत्थानासाठी.

१४. नाकारावे लागतील

जीवनाची नम्रता झेंड्यासारखी हाती घेऊन,
आजवरचे वंदनीय हिशेब नाकारावे लागतील.
भारतीय " परमात्म्या "ने डिकलेअर केलेल्या गुलामीसारखी,
जीवनाची सर्व बंध तत्त्वज्ञाने पुसावी लागतील.

सर्वच बेरजा कशा होऊ शकतात,
कटू भागाकारही करावे लागतील.
अडाणी पायांवर उभे सर्वच शतकांचे आंधळे मजले,
आजच्या आगीत पूजेपूर्वी जाळून पाहावे लागतील.

उगीच दीर्घायू ठरलेले सन्मानीत आशय,
आजच्या उजेडात चाळावे लागतील.
मेंदू लुबाडणाऱ्यांवर मनःपूर्वक थुंकताना,
संतापाच्या इतरही जागा मांडाव्या लागतील.

जीवनासाठी जीवनाचे आजार नाकारावे लागतील,
सान्याच जिवंतांना मेलेल्यांचे शेजार नाकारावे लागतील.

१५. काढिला खणुनि काळोख

काढिला खणुनि काळोख,
घर कुठेच दिसले नाही.
जन्माचे घेऊन ओझे,
उन्मळलो ठाई ठाई.

मी फुटून मारिल्या हाका,
नात्याचे येतील म्हणुनी,
त्या तृप्त बंद दाराशी,
धांबलो भिकाऱ्यावाणी.

अस्तित्व घेऊनी हाती,
प्रारब्ध पाहिले त्याचे,
कुणी आधिच पुसले होते,
गर्भातच सर्व भरोसे.

दुनियेत चंद्रसूर्याच्या,
मज कुणिच घेतले नाही,
या जन्माची कधी माझ्या,
कुणी आई झाले नाही.

१६. विद्रोहाची नौबत

जळण जळावे तसा चाललो जळत मुक्याने,
हृदयावर क्रूर नाचत हासत होती मरणे.

हाक न फुटली कधी नि मन मोहरले नाही,
नित्य उभ्या हंबरल्या रक्तमधल्या गाई.

आज नभाने निवांत माझी भेट घेतली,
फुटून वाहिले बांध विजाळून तगमग आली.

विद्रोहाची नौबत झडली आजच ओठी,
आला हिरवा सूर्य उधाणून विराण कंठी.

१७. पुन्हा एकदा

दिशांच्या या अंधळ्या घरास
पुन्हा एकदा दिवा दाव
कोटी सूर्य उरात घेऊन
किंवा डावच पेटवून लाव.

तुझ्या वाटेवरची झाडे
इथे पुन्हा कैदी झाली
तूच दिलेस उजेड त्यांना
त्यांची गावे अनाथ झाली.

रस्तोरस्ती फासे मांडून
कुटील हेतू टपून आहेत
पुन्हा एकदा त्यांची पावले
कालच्या तमात शिरली आहेत.

चिंध्या जोडून सान्या पुन्हा
ब्रह्म इथे उभे केले
पलीकडच्या निरर्थांला
स्वस्थ सोयीचे अर्थ आले.

तुझ्या शक्यतांचा इथे
घोरून जगतो घट्ट धाक
तेव्हाही तू आलास तेव्हा
कोणीच नव्हता तुला वाप.

तुझ्याच दिशा मागतो म्हणून
मीही इथे परका होतो
घरीदारी माझा नित्य
तुझा म्हणून निषेध होतो.

दिशांच्या या आंधळ्या घरात
पुन्हा एकदा दिवा लाव
कोटी सूर्य उरात घेऊन
किंवा डावच उधळून लाव.

१८. बांगला देश

बांगला देशा ! निरर्थक करून टाकतात गा आज जगण्याचे सर्व आधार
तुझ्या देहभर विझून पडलेल्या तडफडत्या आकांतांच्या चिंता
बेचिराख मनाने कुरवाळून घे ही सगळी हाडे आणि कवट्या
रक्तओली तुझी भूमी तुझ्या विध्वंसाची दुर्भागी कविता... !

थरथरतात अस्तित्वाचे खांब प्राणांतिक किंकाळ्यांनी
गोठतात प्राणांच्या वाटा अगतिक आर्त चित्कारांनी
डोळ्यांपुढून हलत नाहीत तुझ्या कुशीच्या चांदण्या
वासनांचा पाशवी खदखदाट
चिंध्या चिंध्या रक्त रक्त त्यांची जननेंद्रिये फोडणाऱ्या संगिनी
वज्रलेप झाली आहे बुबुळांवर विटंबना त्यांच्या अब्रूची.
आणि तेव्हाही फाटले नाही अंबर
फाटली नाही धरती हंबरड्यांनी !
कुठल्या संस्कृतीचा गजर मांडला होता त्यांची स्तने कापणाऱ्या हातांनी
सूर्यही शरमेने कालवंडून जावा
पाहून त्यांच्या स्त्रीत्वाची अघोर विटंबना
आणि निरपराध देहांचा तडफडाट
कुणाला बोल लावून त्यांनी जीव सोडले आपले
कोण होता त्यांचा त्राता
होते देव ? होते मानव ? होते कुठले वाद, होते कुणी अध्यात्म ?
होती कुठली तत्त्वज्ञाने ?
कोण आले त्यांना वाचवायला ?
या शहाजोग जगात. नेहमी नेमाने
आज इथे उद्या तिथे निघते सान्या विकासाचे मढे
होतात बेइमान सारी तत्त्वज्ञाने
अजूनही नंगा नाच करतात पशूंचे कळप इथे निर्धोकपणे

अजून एथे बलात्कारिली जाते जगजाहीरपणे निष्पाप मानवता.
बांगला देशा ! निरर्थक करून टाकतात गा आज जगण्याचे सर्व आधार
तुझ्या देहभर विझून पडलेल्या तडफडत्या आकांतांच्या चिंता
बेचिराख मनाने कुरवाळून घे ही सगळी हाडे आणि कवट्या
रक्तओली तुझी भूमी तुझ्या विध्वंसाची दुर्भागी कविता !

आता प्रत्येकच श्वासाजवळ जीव शरमेने काळवंडून येतो
ह्या रक्तपाताजवळ हवालदिल मेंदू रक्ताळून येतो
फाटत जाते नजर जिवाचे पाणी पाणी होते
ऊर फुटून आक्रोश आक्रोश झालो आहे मी
अंगाची लाही लाही होते
आणि दरक्षणापाशी आता जगताना अपराध्यासारखे वाटते.
कुटून येतात गा या पृथ्वीवर विखार ओकीत वारे ?
कोण पाठवितो गा मरणांची वादले नि करतो जमिनदोस्त घरेदारे ?
कोण पुरवितो प्रेरणा पददलित दिव्यांचे गळे घोटणारांना ?
कोण कशास्तव पुरवितो श्वास गरिबांच्या गावात विध्वंस पेरणारांना
कुठल्या बळाने गा बालकांच्या गळ्यांवरून सुन्या फिरतात ?
कुठल्या तत्त्वज्ञानाच्या बळाने जख्ख म्हातान्यांची शकले होतात ?
कशी शक्य होते गा फुलांच्या वस्त्यांवर क्रूर बाँवफेक ?
पाठीमागे हात बांधलेल्यांच्या पोटात कशी शिरतात लखलखती पाती
कोण होते त्या पोरक्या तडफडाटाची महाकारुणिक आरती ऐकायला ?
आणि निर्दय कल्पांताच्या वासनेच्या वणव्यात जळताना
तुझ्या लेकरांनी या सुप्रसिद्ध विश्वाशी;
नामवंत परमेश्वराशी; ख्यातनाम न्याय्यमूल्यांशी
कुठली नोंदविली असतील नाती ?

मी अंतसमयी कुरवाळू शकलो नाही त्यांना
देऊही शकलो नाही त्या मानवतेला मांडी
आयुष्यभर दाटून आली आहे सूर्य वधून आलेली
काळी कराल रात

ठाई ठाई चुकल्यासारखे वाटते
संवेदनाही ठार बधीर होतात.

बांगला देशा ! निरर्थक करून टाकतात गा आज जगण्याचे सर्व आधार
तुझ्या देहभर विडून पडलेल्या तडफडत्या आकांतांच्या चिंता
बेचिराख मनाने कुरवाळून घे ही सगळी हाडे आणि कवट्या
रक्तओली तुझी भूमी तुझ्या विध्वंसाची दुर्भागी कविता...!

डोळ्यांपुढून हलत नाही हा काळोखाचा प्रदेश अपरंपार
थांबत नाही प्राणभेदी विमानांची घरघर तोफांचा विदारक भडिमार
थडथडतेय काळीज, कापतात दिव्यांची भयभीत अंतःकरणे
सभोवार घिरट्या घालताहेत अनंत क्रूर काळी मरणे.

मला फसवी वाटते आभाळाची सावली
फसवे वाटतात गळे काढणारे वेडमान ग्रंथ
फसवे वाटतात ज्ञानाचे विश्वविख्यात भूईनळे
फसवे वाटतात धर्मांचे मुखवटे

फसवे वाटतात लबाडांचे लबाड देव सगळे
आज मला निरर्थक वाटतो प्रचलित प्रकाशाचा दावा
सांस्कृतिक संचिताचा गवगवा

निरर्थक वाटतात मानवतावादाची देखणी वस्त्रे
निरर्थक वाटतात अघोर आंधळेपणा निर्मिणारी शास्त्रे
निरर्थक वाटतात लक्षलक्ष अणुबाँब होऊ न शकलेले माझे शब्द
निरर्थक वाटतात लाव्हारसाची बेफाट लक्षलक्ष विध्वंसक वादले
होऊ न शकलेले माझे हात

आणि निरर्थक वाटतात वणव्यांचे विद्रोही कारखाने,
होऊ न शकलेले माझे श्वास.

विश्वास उडलाय आज सर्वाविरचाच,
प्रच्छन्न मृत्यूसारखे झाले जगणे अवघे,
या शिकान्यांच्या निर्दय गावात.
गरगरून पोरके वाटते आज मला,
पोरका वाटतो पशूंच्या निरंतर विजयी जल्लोशात,
नेक माणसाचा आवाज.
पोरक्या वाटतात माझ्या भावभावनांच्या बहरलीला,
पोरक्या वाटतात स्वच्छ माझ्या संवेदनांच्या लक्षलक्ष बोगनव्हिला,
पोरके वाटते इथे माझे असणे,
पोरकी वाटते माझी अगतिक कविता,
पोरका वाटतो विचान्या माणुसकीचा माथा.
बांगला देशा ! निरर्थक करून टाकतात गा आज जगण्याचे सर्व आधार
तुझ्या देहभर विझून पडलेल्या तुझ्या आकांतांच्या चिता
बेचिराख मनाने कुरवाळून घे सगळी हाडे आणि कवट्या
रक्तओली तुझी भूमी तुझ्या विध्वंसाची दुर्भांगी कविता !

१९. फसवणूक

अभागी भावनांना श्वासांचे मचूळ दाणे घालीत
अनिच्छेनेच आयुष्य ओढीत आणले
अजून पोटाशी घेतले नाही कोणत्याही दिवसाने
फाटक्या वाटेवर एकाकीच आक्रंदन करतात माझी स्मरणे.
दिसतील म्हणून
थडगी उकरून साथीदारांचा शोध घेतला
कुठेच कधी मन विसावून थांबले नाही.
सांगेन म्हणतो ह्या जन्माने केलेली माझी फसवणूक
आणि तुमची भाषा मला येत नाही

तुमच्या पूजनीय अशा सांस्कृतिक विकृतीची
शपथ घेऊन सांगतो
तत्त्वज्ञानाचे हवाले देऊन माणसांना खाणाऱ्या तुमच्या जगात
मला नितांत चुकल्यासारखे वाटते
जीव लागत नाही भयंकरांनो तुमच्या जमावात
भडभडून परक्यासारखे वाटते
अजून तुमच्या जगण्याची सवय मला होत नाही
सांगेन म्हणतो ह्या जन्माने केलेली माझी फसवणूक
आणि तुमची भाषा मला येत नाही.

विसाव्या शतकाच्या मध्यावर तुमच्यात आलो
दीनवाणा झालो
जेव्हा दिसला धाप लागलेला म्हातारा सूर्य
एका समग्र झाडांच्या गावात विमार
तुम्ही भ्रांतीच्या लेकरांनी स्वतःवर लादून घेतलेले
अवकाशव्यापी धुके सोयीने

तशी तुमच्या डोळ्यांभवतीची तटबंदी
तुमच्या आंधळ्या सुखांचा हलकल्लोळ ...
मला छावेसे वाटले तेव्हा माझे निरर्थकत्व सुळी
जेव्हा मी गलबलून जाताना ऐकली
तुमच्या वांझपणाने बिनदिक्कत चालविलेली
विझल्या दिव्यांची उजळणी
आणि माझे प्रारंभ मुके झाले
थिजत चाललोय तुमच्या सर्वकथत्वाचे केविलवाणे ध्यान पाहून
तुमच्या वाटांवरती मला माझी जागा दिसत नाही
सांगेन म्हणतो ह्या जन्माने केलेली माझी फसवणूक
आणि तुमची भाषा मला येत नाही.

शतके तुडवीत तुम्ही वाहून आणलीत
हजारोहजार वर्षांपूर्वीच्या शब्दांची प्रेते सादर
त्या कायम बाल उत्साहात
जगत्या श्वासांचे उगम तुम्हाला दिसलेच नाहीत
मरणेच सिद्ध करीत येताना केवळ
तसे आदिअंती निर्मिलेत मृगजळाचे सोयीस्कर प्रदेशाही.
तुम्ही फितवून ठेवलेला हा विश्वपसारा
तारका झाडे डोंगर नद्या कुणीच माझ्याशी बोलत नाही
सांगेन म्हणतो ह्या जन्माने केलेली माझी फसवणूक
आणि तुमची भाषा मला येत नाही.

हाकांमधून रक्तच फुटत आले निरंतर
फक्त गुहांमधील काळोखच निनादत राहिला

तुमच्या अध्यात्माने भीतीचा गाळ थापला माझ्या डोळ्यांवर
 आणि स्वतःलाही मी पाहू शकलो नाही कधी
 आणि अध्यात्मासकट तुमच्या सर्वकष मयसभेने
 फसवीत फसवीत मला लोळागोळा केले
 आणि जेव्हा दिसले तुमच्याकडून
 मी प्रयत्ने फसविला जातो आहे तुमच्या जमावात
 तेव्हा मी चिडलो स्वतःवर; तुम्हावर
 तुमच्यात मला आणून सोडणाऱ्या या माझ्या जन्मावर
 मतलबाच्या या जत्रेत मला माझे साथी दिसत नाहीत
 सांगेन म्हणतो ह्या जन्माने केलेली माझी फसवणूक
 आणि तुमची भाषा मला येत नाही.

आता स्वतःच्याच श्वासांवर मी क्रूर सूड घेतो
 मेंदूमधल्या स्मशानात काळातून; तुम्हातून
 स्वतःला वजा करून घेतो.

हा वणवा; हा स्वार्थ; हे मतलब; हे अघोर हेतू;

ही बेइमानी;

ही पिळवणूक;

ही तत्त्वज्ञाने;

हा सक्रीय दुस्वास;

ही गळचेपी;

ही नाकेबंदी;

हे खच्चीकरण; हे मृगजळ; ह्या भिंती; हया वृत्ती :

अस्तित्वाचा कापूस पिंजून काढणारी

ही एकेक क्रूर धनुकली.
 परमेश्वराच्या लाडक्या पोरानो
 इथे जीव लागत नाही
 इथे जीव जगत नाही
 सांगेन म्हणतो ह्या जन्माने केलेली माझी फसवणूक
 आणि तुमची भाषा मला येत नाही.

२०. निषेधनामा

जाताना मुक्याने जाणार नाही या पसान्याला शाप देऊन जाईन.
येताना उत्तरे घेऊन आलो होते जाताना प्रश्न घेऊन निघून जाईन.
मला आनंदच देत नाही कुठली कला. सृष्टीच्या नाना लीला
मी असूच कसा शांत समतोल
छळतात सारी शास्त्रे; पुराणे; वेदान्त;
गळा आवळणारे नाना धर्मपंथ.

मला आता पहावीशीही वाटत नाही कुणाची वाट
मी झालो आहे आता अपरंपार अफाट
तुम्ही निर्मिलेल्या सर्वच चकव्यांचे प्रदेश
तीक्ष्ण चोर्चीनी तोडतात माझे लचके
भोवती जीवघेणा आकांत.

आणि शोभिवंत कुजकेपणाला तुम्ही म्हणता साहित्य
गुलामीला; पशुत्वाला दीर्घायुष्य मागणाऱ्याला
केवळ जरतारी शब्दांना दिपून तुम्ही महाकवी म्हणता
तुम्ही करता पूजा पुष्पावगुंठित घाणीची
आणि अठरा विश्वे दारिद्र्याला गोष्ट सांगता राजा आणि राणीची.

तुम्ही लिहा साहित्यशास्त्रे
लिहा तत्त्वज्ञाने सोयीची
परंतु इथे मिरासदारी आहे काहीची
हे मी ओरडून आकांतून सांगत जाईन
जाताना मुक्याने जाणार नाही या पसान्याला शाप देऊन जाईन.
येताना उत्तरे घेऊन आलो होतो जाताना प्रश्न घेऊन निघून जाईन.

मी पाहिली सर्वनाशात विव्दळणारी रुग्णाईत दारे,

पाहिले काही डोळ्यांच्या वाळवंटानी जपलेले चिंध्याचे आभाळही,
लांबवलेले काही प्रतिष्ठित ठेकेखोरांनी.

पाहिल्या कितीएक शहाण्या गर्भांनी केलेल्या आत्महत्या;

आणि मी पाहिला तेव्हाही ब्रह्मांडाचा निर्विकार नूर.

इथल्या दिशा कधी हळहळल्या नाहीत जखमांच्या पुरांनी.

मी पाहिली गावाबाहेरील झाडांची निरपराध आयुष्ये

केविलवाणी

काढून घेतलेले पेशींमधून त्यांच्या ऋतुउत्सवाचे पोरके संभव

मी हेराण झालो, तडकलो ठाई ठाई

जळतात नित्य दिवस माझे

जळतात माझ्या रात्री

येणाऱ्या प्रत्येकच पहाटेचे कान फुंकणाऱ्या

आर्ष काळोखाच्या अर्धांगिनी ऋचा

प्रतिज्ञावंत पायांखाली आता मी तुडवीत जाईन

येताना उत्तरे घेऊन आलो होतो जाताना प्रश्न घेऊन निघून जाईन

जाताना मुक्याने जाणार नाही या पसाऱ्याला शाप देऊन जाईन.

निष्पर्ण जंगलात आयुष्ये गेले

तसे पाठ झाले झाडांचे ओसाडविलेले लाचार जन्म

पदरात पाचोळा घेऊन डोंगरकपारीमधून वेड्यागत वणवणालो

सर्वांना विचारले, पावसाला विचारले.

सागराला विचारले कारण

परंतु गुन्हेगाराला नसते तोंड.

नसतात डोळ्याला भिडविता येणारे डोळे

घुबडाला नसते प्रकाशाचे उत्तर
वांझेला नसतात प्रसूतिच्या कळा.

मी कळवळलो;

मी तडफडलो;

आणि रक्त पेटवीतच गेली तुम्ही चिरडलेल्यांची मनोगते
इथे तिथे मला त्यांची वाळवंटे दिसली
त्यांच्या संबंधितांचे अवशेष दिसले.

आणि तिधूनही बोलावीत होत्या मला निर्लज्ज अंधारगुहा,
लाच देऊन फितविण्यासाठी

तेव्हा माझ्या पेशींमधून आग भडकली चौफेर
इथे बहर गुलाम आहे,

इथे प्रकाश रुजू दिला जात नाही

सभोवतीच्या या बेवारस दुःखाला मी माझा शब्द देऊन जाईन
येताना उत्तरे घेऊन आलो होतो जाताना प्रश्न घेऊन निघून जाईन
जाताना मुक्याने जाणार नाही या पसान्याला शाप देऊन जाईन.

एका निर्वाणीच्या रात्री

ओठात सूर्य घेऊन समग्र उभा राहिलो

आणि विचारला संस्कृतीचा हिशेब

तेव्हा तोंडे लपवून सारी दिवाळखोर शतके हवालदिल झाली

नद्या थरथरत थरथरत आटत पळाल्या उगमाकडे

त्यांची कमाई भुंकत होती माझ्यावर त्यांच्या पुराणांची हाडके चघळीत

आणि भर पळसमान्यात मी खणतच गेलो

त्यांच्या हेतूंचे अंतस्थ पटार

शेवटी विषाचे झरे लागले आणि चिडीचिप प्रकाशबंदी
कुठल्या सबबीवर,
कुठल्या सबबीवर मी क्षमा करू या शतकांना.
या कसाबांच्या जगात
माणसे कत्तल केली जातात हे आकांतून सांगत जाईन
येताना उत्तरे घेऊन आलो होतो जाताना प्रश्न घेऊन निघून जाईन
जाताना मुख्याने जाणार नाही या पसान्याला शाप देऊन जाईन.

दुभंगून जाऊ दे पृथ्वी,
मला विझविण्यासाठी प्राचीन मंदिरातील घंटांनी चालवलेला गजर,
जमीनदोस्त होऊ दे.
कर्णकथेतील पुढील यातना मला देण्यासाठी
त्यांनी पसरलेली शब्दांची दलदल
तिचे त्यांच्या हेतूसाठी खडे होऊ देत,
लागू दे आग अस्मानाला,
खवळू दे त्यांचे यज्ञदेव,
त्यांनी ज्यांची पूजा केली ते हरामखोरांचे रखवालदार,
शतकांच्या अरण्यांमधून त्यांनी उकिरड्यांना भक्तिपूर्वक गाईलेल्या प्रार्थना,
सर्व सडून जाऊ दे.
येऊ दे माझ्यावर त्यांच्या वंदनीय भोंदूंचा मोर्चा
ही मारेकऱ्यांची महावस्त्रे धुवांधार मी फाडत जाईन
कत्तलखोरांच्या या सर्वच राहुट्या बेगुमान मी जालत जाईन
परमेश्वरपुत्रांची ही मिरासदारी लाथेखाली आता तुडवीत जाईन
जाताना मुख्याने जाणार नाही या पसान्याला शाप देऊन जाईन.
येताना उत्तरे घेऊन आलो होतो जाताना प्रश्न घेऊन निघून जाईन.

२१. “ आत्म ” र्थी प्रेतांसंबंधी

तेव्हापासून वांड्रोटी झाली
त्या मुलुखातील प्रयोजने
आणि शब्दही ठार नपुंसक
तेव्हापासून प्रेते चर्चा करतात
त्या मुलुखात पाल्हाळीक
येथील सनातन अंधारावर थुंकून गेलेल्या
एका प्रचंड विद्रोही सूर्याची नित्य
ऐकतो की त्या मुलुखातील
सवस्त्र ‘ आत्म ’ र्थी प्रेते
आता आपापली थडगी वाहतात
फक्त आपल्या डोळ्यांच्या अंधारातून
ते भयंकर थांबतात तिथे
साकार होते सहज स्मशान
आणि जळते आभाळ मुकाट
त्या मुलुखावरचे प्राण फुटून
तेव्हापासून ...
त्या मुलुखातील आंधळ्या भूमीवर
पसरलाय काळा बर्फ सर्वत्र
आणि काळ्या हवेचे निर्णायक भार
तेव्हापासून तेथील पाकळ्याशून्य फुले
हंबरतात त्यांच्या हरवलेल्या झाडासाठी
आणि उगवतात तेव्हापासून काळे बुडबुडे
तेथील वैराणाच्या निष्प्राण देठोदेठी

२२. माणसांसाठी आरती

शब्दांची पूजा करीत नाही मी माणसांसाठी आरती गातो
ज्यांच्या गावात सूर्य नाही त्यांच्या हातात उजेड देतो

दर नव्या पावलापाशी नित्य नवाच अंधार भेटतो
असे पाहिले या छोट्याशा आयुष्यात की आयुष्याचाच संताप येतो

जिथे जन्म उभा राहिला तिथेच असे कोसळणे आले
जिथे लिहावी स्वप्ने सुंदर तिथेच जगणे फुटून वाहिले

भोवती असे आक्रंदन की वेडा होऊन जीव फुटावा
भीक मागतात अनाथ यातना ज्यांचा प्रेतांनाही पाझर फुटावा

आणि पूजा स्वीकारतात इथे रक्ताने माखलेले खुनी हात
सारा जहरी इतिहास जसा नव्याने उलगडतो या बेशरम काळोखात

ज्यांचे जन्म ओस पडले इथे त्यांचा तुम्हास हिशेब देतो
शब्दांची पूजा करीत नाही मी माणसांसाठी आरती गातो.

जाळ होतो कल्पनाशक्तीचा जेव्हा बघतो निरपराध जळताना
कुणाकडे आहेत इथल्या जगण्याचे हक्क सदासर्वकाल
कुणाच्या पापांनी असे जहर फुटले इथल्या दिशांना

जयंत्या साजऱ्या होतात मनुष्यांच्या गुढ्या पताकांनी
तशी वर्षे सजतात खुशाल दुबळ्यांवरील बहिष्कारांनी

इथे सुखे रुजवलीत रक्तावर प्रेतांवर निष्पापांच्या
सुखवस्तू पुण्यश्लोकांनी, संस्कृतिरक्षकांनी

मानवी रक्ताचे कोट्यवधी दिवे भरदिवसा लावून
दिवाळी करावी बेभान साजरी जशी इस्साल चोरांनी

पतिव्रतांच्या इज्जती निर्भय प्रदर्शनात मांडून
पापे अलंकारिलीत इथे शिरजोर नीतिमंतांनी

भोवती विव्दलणाऱ्या दिव्यांवर थुंकून
जशा कविता अलंकारिल्या जातात इथे आकाशदिव्यांनी

ज्यांना पापे वरदान आहेत इथे त्यांची नावे जाहीर करतो
शब्दांची पूजा करीत नाही मी माणसांसाठी आरती गातो

त्यांच्यासाठी ही कविता ज्यांच्या श्वासांना दिशा नाहीत
त्यांच्यासाठी ही कविता ज्यांच्या हृदयांना आशा नाहीत
त्यांच्यासाठी ज्यांना इथे ठाव नाही, गाव नाही, नाव नाही,
ज्यांची दुनिया अजून जन्मली नाही इथे
आणि भविष्यालाही माहीत नाही ज्यांचे युग
हे माझे शब्द प्रकाशाची स्तोत्रे गाणारी झाडे होवोत
त्यांच्या वैराणात

वर्तमान ज्यांच्याशी कृतान्त खलपुरुषासारखा वागतो
आणि भूतकालाने कोंडून मारले ज्यांना शतकांच्या अग्रिबनात
या माझ्या शब्दांचे विद्युत दिवे होवोत
त्यांच्या अंधारखिन्न स्मशानात
आणि ज्यांच्या मागे मरणे दौडविली जातात
त्यांच्यासाठी संरक्षक कवच ठरोत हे शब्द माझे.

मी नाही पाहू शकत खून या फाटलेल्या भयभीत डोळ्यांनी
मी पाहू शकत नाही लाचार माणूस

जो ओघळत असतो उल्केसारखा रित्या सुनसान डोळ्यांनी
ब्रह्मा सटवीची कारस्थाने
पुसली जावोत त्यांच्या ललाटावरील या माझ्या शब्दांनी
त्यांच्यासाठी ही कविता ज्यांना भूक संकटासारखी वाटते
आणि पोटे कापावीशी वाटतात दैवदुर्विलास म्हणून
थडथडते माझी खचलेली हवालदिल छाती निरंतर इथे
कुठल्याही क्षणी पाहावे लागेल जगणे हराम करणारे भीषण म्हणून
गोवऱ्यांप्रमाणे आयुष्ये ज्यांची इतरांसाठी त्यांची खंत कवितेत माझ्या जळत ठेवतो
शब्दांची पूजा करीत नाही मी माणसांसाठी आरती गातो.

जन्म वाहून नेणाऱ्या दुःखाच्या गाड्या
कुठल्या दिशेने भरभरून येऊन रित्या झाल्या त्यांच्या मुलुखात
की जन्मताच आपापली कलेवरे खांद्यावर घेऊन
रिवाजाप्रमाणे जे मृत्यूच्या प्रवासाला निघतात
की धर्माने संस्कृतीने ओकून टाकले ज्यांना सूडाने निर्वातात
की जे कोसळतात पावसासारखे
आणि संपून जातात ग्रीष्मावकाशात
त्यांच्यासाठी ही कविता ज्यांच्या जीवनात तत्त्वज्ञाने थुंकत असतात
आणि धर्म ज्यांना पापपुत्र म्हणून दुरूनच झिडकारतो
नको म्हणतो.

मी टाकणार नाही ग्रंथापंथांच्या विऱ्हाडांभवती माझे सवाल
मी शोधतो इथे महारोगी ठरवलेल्यांच्या ऑगळ ओसाड मुलुखात
धर्म संस्कृती आणि ईश्वरत्वाचे अर्थ
आणि वाजणाऱ्या अद्भुताची उत्तरे

२८ : उत्थांगुला

ज्यांच्या ओठांशी जडवलेले आहेत हलाहलाचे महासागर
आणि पाठीवर ललाटाची पिढीजात लकूरे
आणि त्या सर्वांना बोल लावीत राहिन मी
ज्यांनी कल्पांतात मांडली त्यांची बेवारस घरे
ज्यांचे पुण्य बदनाम आहे इथे त्यांच्यासाठी हे पाप करतो
शब्दांची पूजा करित नाही मी माणसांसाठी आरती गातो.

२३. निर्वाणीचे पत्र

डोळ्यांच्या या खाचात माझ्या पाहा सूर्यास्तांची रांग
आणि दरक्षणी मरत मरत कसे जगावे तेवढे सांग

मी शब्द शोधतो भाऊ या निर्णायक काळोखात
तडफडतो नित्य जसा कोंडला गेलो अग्निबनात

आणि या स्वयंसिद्ध स्मशानात हंबरलो तरी काय
या पालवीभक्षक निष्पर्ण वृक्षवस्तीत ओरडलो तरी काय

वणवे उभे आहेत भाऊ या शापित ओठात वादळलेले
नसानसात आहेत दिवे कुट्ट विषाचे पाजळलेले

कुठल्या सागरात बुडून माझा दाह शांत करू सांग
किंवा दरक्षणी मरत मरत कसे जगावे तेवढे सांग

मेंदूच्या या मुलुखामध्ये दहशत घेऊन दिवस येतो
थांबत नाही रात्र रात्र असा जीवभर जाळ होतो

पावलोपावली सज्ज माझ्या कल्पांत आहेत खडे
खिदळतात भोवती माझ्या कळपाकळपांनी हाडे

कुठे नेऊ विसाव्याला उधडलेले ऊर सांग
किंवा दरक्षणी मरत मरत कसे जगावे तेवढे सांग

सावली धरील माझ्या श्वासांच्या कबंधांवर
असा तुकडा मीजूद नाही एकही इथल्या आभाळात

परके वाटतात भाऊ इथले रस्ते इथली हवा
चांदणे फुटत नाही मला इथल्या पावसात

कुठले नाते क्षणभर आळवू मनात
सागर अंगावर पांघरून घेताना

परदेशासारखे वाटते इथल्या माणसात
असा हरामखोर जन्म इथून वाहून नेताना

ओठात थडकलेला लाव्हा त्याला कुठले उत्तर सांग
किंवा दरक्षणी मरत मरत कसे जगावे तेवढे सांग.

२४. मी इथल्या दिशांच्या

मी इथल्या दिशांच्या सूडबुद्धीची थुंकी

तिरस्कृत

आणि त्यांच्या लाडक्या परंपरांचा निषिद्ध भ्रमनिरास.

मी उभा राहिलो

माझ्या जुलूमग्रस्त भाळावरील लाचार तगमग पुसून

संस्कृतीचे अन्न शिजवायला

मी नाकारली माझी हाडे

मी उठलो त्यांच्या देवांच्या मुळावर

मी हसलो भेसूर त्यांच्या अडाणी तत्त्वज्ञानांना

मी धिक्कार केला विश्वविख्यात कमाईचा त्यांच्या

एखाद्या जंगलासारखे पेटून चौफेर

विखरून दिले त्यांची झडती घेणारे माझे सवाल त्यांच्या मुलुखात

मनांचे खुंट झालेल्या

उमेदींचे शंबूक झालेल्या

अगतिक वाहत्या महारोगी ओंडक्यांसाठी

त्यांच्या वंशांच्या खाचात खोल

मी पाहिली कुढत्या वेदनांच्या यात्रांची शतके

त्यांच्या पाठींच्या प्रतिकारशून्य खड्ड्यांमध्ये

धर्माने निंदून लादलेल्या पापांचे अक्षय भांडवलदार

त्यांच्या संभवांच्या ताटात न सामावणारा कुंभिपाक

त्यांच्या भोसकलेल्या वर्तमानातून दुःख सांडते त्यांच्यावर

त्यांच्या घरात जगत नाहीत ते

त्यांची जन्मदुःखे तिथे निर्धास्त राहतात.

त्यांच्यावर कोपलेल्या दिशांच्या इथल्या आवारात

ज्वालांच्या लाटा परमात्म्याचा गजर करीत

त्यांच्यावर तुदून पडत असतात
 हुबेहूब निःसंदिग्ध वास जळत्या प्रेतांचा
 त्यांच्या राहुट्यांतून पडलेला असतो.
 जसे भांडवली धर्मशास्त्रांनी लादलेले करार त्यांचा पाठपुरावा करतात.
 आणि बंदुकीची गोळी तसा संताप शिरतो उरात
 किलावेनमानीतील जळते जीव
 तसे कासावीस होते शतखंडित अंतराल
 मी धावतो त्यांची जळकी नशिवे हातात घेऊन
 मी वेचतो त्यांचे जन्मप्रहारांनी विखुरलेले श्वास
 माझ्या संतप्त शब्दात.
 मी उन्मळतो
 मी मला उभे करतो.
 मी ओवतो जिवाची अफलातून काहिली शब्दांत.
 मी जळतो माझ्या डोळ्यांच्या पेटत्या चुर्लीमध्ये
 माझे शब्द भिजून येतात माझ्या काळ्या ठिक्कर रक्तात
 जमत नाही मला शब्दांचे नक्षीकाम
 दुःख रंगवून रंजक करणारे गुंजनवादी कूळ नाही माझे,
 ही वंचना उगवली नाही कधी मनाच्या क्षितिजातून
 हाडांच्या हुड्यावर जळणारा बेचैन दिवा
 माझ्या हिरमुसल्या रक्ताचा आहे.

माझ्या आयुष्याची भ्रूणहत्या केली आहे या भूमीने
 माझ्या बहिष्कृत स्फुरणांच्या अनाहूत अक्षरांवर
 उठविल्या आहेत तिने संतप्त शापमुद्रा

ऋषिकुळातील चमत्कारिक आंधळ्या आणि शोषक आग्रहांनो
मी हकनाक लुबाडला गेलो आहे,
या काळ्या बाजारांच्या गावात.
खूपच महागात पडले मरण मला,
इथल्या द्रष्ट्या आचार्यांच्या पुण्यवान नगरात.
इथल्या सनातन वांझोट्या धुक्यातील,
खानदानी सोंगाड्यांनो,
लक्ष्य झपाटणाऱ्या अवसानघातकी तमासगिरांनो,
तुमचा असहाय्य बली होण्यापलीकडे,
संबंध नाही इथे कशाशीही माझा.

माझ्या श्वासांवर बसतात तुमच्या कावळ्यांचे कळप नित्य
घुबडांनी टोचून काढली आहे नजर माझी
पाली गिळताहेत मेंदू
आणि ग्रंथींमधून भरल्या आहेत मुंग्यांच्या गच्च यात्रा
मी फासतो उकळते डांबर
तुमच्या तथाकथित देवाच्या तोंडाला
देव उभा करणाऱ्यांच्या कारस्थानी शब्दांना
त्या कावेबाज अभिनयसम्राट क्लृप्त्यांना
आणि विघातक भावकवितांना प्रेरणा होणारा चंद्र
मी उकळत्या डांबरात बुडवितो.
डांबर फासून मी निषेधितो
सूर्याच्या बांधिलकीचे घृणास्पद षड्यंत्र
मी फासतो काळे सर्वच पाताळयंत्री पांढऱ्यावरती
हिमालयावर उभा राहून मी गर्जून दाखवितो

आणि शेणाच्या पाट्यांप्रमाणे जन्म वाहत गेले इथूनच.
 इथेच कैद झाली त्यांची शोषित वाणी,
 फाशीच्या तक्तावर इथेच लटकाविली गेली,
 त्यांच्या हृदयातही फुलू न शकलेली मुक्तीची भावडी स्वप्ने.
 या धूर्त शतकांच्या जंगलात विखरून बेपत्ता झाले,
 काळोखाने वेड लागलेले त्यांचे हैराण जीव.
 आणि मी अजूनही विसरलो नाही,
 माझ्या बाळपणावर दवा धरून बसलेले क्रूर भुकेले मनसुबे.
 अजून मला स्वप्ने पडतात त्या नरकाची,
 त्यात वळवळणाऱ्या माझ्या नातेवाईक किड्यांची.
 मी विसरणार नाही त्या जीव आवळणाऱ्या,
 कोंदट कुजट वृत्तीच्या रखेल्या संध्याकाली.
 विषाच्या झडी लावणारे पावसाले,
 आणि माझ्या ओठाशी सतत भिडलेले
 नरककुंभ घेऊन असलेले परंपरांचे हजारो हात
 अनिकेत शब्द माझे
 अनिकेत माझे संवेदन
 जळत आहे या अनोळखी साशंक वाटांवरून.

माहीत आहे माझा पाठलाग करणाऱ्या जन्मजोग दुर्दैवाला
 माझ्या मनातील अपरंपार काळ्या शतकांचे भार
 काळे समुद्र अपरंपार
 मला खाऊन हसणारे एक काळे अंतराल चिरकाल.
 नासले आहे इथल्या नद्यांचे पाणी
 कोड फुटले आहे भयंकर इथल्या दिशांना
 वास मारतात जीवघेणा इथल्या गावाशहरातील गल्ल्या

माझ्या काळ्या कविता परंपरांना, भावकवितांना
प्रतिष्ठित शोषक लांडग्यांच्या अध्यात्मगंधी कळपांना
नट्यापट्टा करून मनामनातून हिंडणाऱ्या म्हाताऱ्या पक्षपाती संस्कृतीला
वर्ण आणि वर्गपाती तत्त्वज्ञानांना
आणि ग्रंथालयांमधून परब्रह्म होऊन नांदणाऱ्या शहाजोग अंधाराला
नासक्या शब्दांची आर्ष पठारे ज्यांनी दिली माझ्या खांद्यावर
मला ज्ञात आहेत त्यांच्या धमन्यांमधील विषाची कोठारे
लफ्फेदार अध्यात्म नेसून जे वाटा अडवून फिरतात
त्यांच्या यात्रेचा विराट धिक्कार मी माझ्या शब्दांत पेरला आहे.

माझे शब्द नेसवीन मी माझ्या दुःखाला.
निषिद्धांच्या भग्न अभागांचे जळते त्रिकाल,
माझ्या शब्दांत भिनलेले आहे.
मी शिवू निघालो आहे माझ्या कवितेने,
त्यांच्या छिन्नभिन्न आयुष्यांचे भूतभविष्य वर्तमान.
मी ठेवून दिले माझे हृदय त्यांच्या विपरीत मरणोत्सवात,
जे कंदिलाप्रमाणे वेचत फिरते,
त्यांच्या डोळ्यांत गुंतलेला अंधार.
लक्षलक्ष हातांनी दूर करू पाहते माझी कविता,
त्यांच्यावर युगांपासून अंधरलेले बेदरकार पहाड.
जळते आजही माझी जिह्वा,
या भूमीने दिलेल्या शापात.
या अंतराळातील भीषण धूळवर्षावाने,
जळते रक्तकणातील दळणवळण माझ्या.
इथेच जन्मले माझे हतभागी पूर्वज,
अस्तित्वाची निर्वात अंतराळे घेऊन,

कावीळ झाली आहे इथल्या विचारांना.
 सडलेली आहेत इथली वळणे, हमरस्ते, चीरस्ते,
 सडलेले आहेत घराघरातील प्रकाशकिरण.
 किडलेली आहेत मंडले इथे,
 आणि मायबापांच्या वळणावर गेलेल्या संस्था.
 किडवलेली आहे मानवता इथे,
 किडलेले आहे इथून वाहणाऱ्या समग्र हवेचे वर्तन,
 आणि मंदिरशाही कायम इथे बदचलन.
 कुठे लपवावे तोंड,
 कशा चुकवाव्यात आपल्या निषेधाच्या झळा,
 जिथे जावे तिथे जन्म सावलीसारखा सोबत येतो.
 कशी उणी करावी काळजाला पडणारी घरे आपल्यातून,
 येणाऱ्या प्रत्येक दिवसाच्या पाठीवर,
 मला खाली पाहूला लावणारा कत्तलखोर इतिहास असतो.

प्राणांमधील पालथी नगरी अंगावर दुःखाचे थर घेऊन,
 उगवतेय माझ्या जगण्यात नित्य.
 हे डेकळांसारखे अगणित चेहरे, स्वतःपासून हरवलेले
 किंवा हरवावीत जन्म देणारी झाडे
 आणि उघड्यावर पडावीत गांगरलेली फुले तसे.
 आटलेल्या विहिरीसारखी मने, पोटे किंवा
 दुष्काळात माणसांनी गावे सोडल्यावर,
 उरणाऱ्या घरांसारखी बेंवारस विवरे.
 दिवस नेमाने उगवतात,
 नेमाने माचळतात,
 हे नित्याचे भेगाळलेले, खाली माना घालून,

वेळी अवेळी सवयीने नम्र हात जोडून असतात.
 युद्धात अवयव गेलेल्या सैनिकांसारखे हे मोहल्ले,
 शतके आलीत आणि गेलीत रोलप्रमाणे त्यांच्यावरून उद्दाम,
 त्यांचे उर्वरित अवशेष हमरस्त्यांप्रमाणे,
 नेहमीच मुके मुके पाहतात.
 जाणारे येणारे तिरस्काराचे हसू ओकतात अजूनही त्यांच्यावर,
 लुटून नेतात त्यांच्या कणहणाच्या घरातून बांगड्यांचे हात,
 आणि सर्वदा हे गाडल्या खांबांसारखे.
 हे होतात कधी हिरोशिमा,
 त्यातून कधी अगतिक उगवतात,
 किंवा इतिहासभर ड्रेनेजसारखे वाहत असतात.

मी तुडवीन इथला ऐतिहासिक कालाबाजार,
 शतकाशतकांनी रचलेला सैतानी चरित्रकोश,
 फाडून फेकून देईन विश्वाच्या पार,
 मी असे दुर्दैवी स्फुरण आहे,
 ज्याला ते जालीम पाप म्हणतात.
 मी आहे कोंडलेले तडफडते तुफान,
 ज्याला ते अभिनिवेश म्हणतात शाप देतात.
 देहामनावर दंश त्यांचे जसे वाळवीने टोकून काढले मला.
 थुंकतात त्यांच्या नजरा जणू दुर्गाधी येते माझ्या शब्दांना.
 चौकाचीकात जमाव त्यांचे माझा दुस्वास लिहीत असतात.
 अनुकूल नाहीत मला परंपरांच्या इच्छा,
 अनुकूल नाहीत माझ्या कवितेला इथले प्रघात,
 की प्रक्षिप्त आहे मी इथे,

प्रक्षिप्त आहेत माझे तडफडते शब्द,
आणि माझे हे शिक्षामोर्तब केलेले जगणे ?

– मी विचारतो नाव,
माझ्या जगण्याला शीर्षक देणाऱ्या पाखंड्याचे,
विचारतो त्याची पदवी,
त्याला पदवी देणाऱ्याचा अधिकार.
मी विचारतो पत्ता, सगळी पापाची संताने
पाठीशी घालणाऱ्या पक्षपाती शाखांचा.
या सगळ्या लुटारूंच्या अवलार्दीना,
पोटाशी धरणाऱ्या हलाहलनिधी परमेश्वराचा.
मी माझ्या सर्वनाशाची माझी कविता,
अशी मशालीसारखी हातात घेऊन,
पेटवून देईन हा अमानुष चक्रव्यूह.
केरकचऱ्यात जगवलेत मी श्वास माझे,
रक्ताळत आले हेटाळणीच्या काचांमधून आयुष्य,
आणि हैराण करतात आजही मला,
माझ्या करपलेल्या हृदयाची छायाचित्रे,
आणि मी कुरवाळतो सगळ्या शापितांची प्रेते,
मी चुंबन घेतो गदगदल्या ओठांनी,
आजच्या लक्ष लक्ष बर्लीची प्राक्तने,
त्यावरील नियोजित आघात,
आणि मी कोसळतो,
मी कोसळतो एखाद्या बहिष्कृत पर्वताच्या दुभंगलेल्या कड्यासारखा,
बेभान माझ्या कवितेत.

– मी इथल्या दिशांच्या सूडबुद्धीची थुंकी तिरस्कृत
आणि निषिद्ध भ्रमनिरास
त्यांच्या लाडक्या परंपरांचा

२५. कैसा हा उन्हाळा

आवरत नाही । आतले कल्लोळ
संतापाने भाळ । फुटो पाहे ॥

रोज येती वार्ता । नभ फाटल्याच्या
तडकते वाचा । जाळ होतो ॥

कैसा हा उन्हाळा । कैसी बंदिशाळा
उभा जन्म काळा । झाला येथे ॥

२६. जे जे भूत भेटे

कोणत्या बळाने । सोसावे हे क्षण
डोळियांना उन्ह । गांजते हे
पाय ठेवू ऐसी । भूमी नाही कुठे
जे जे भूत भेटे । ते ते ढोंगी
आपुले मरण । पाहुनी घ्या डोळा
भणंगांनो गळा । काढू नका
देवाचीच इथे । अवघी संतान
तिथे बोंबलून । काय मोक्ष ॥

२७. चोरपुरुषांनो

चोर पुरुषांनो । तुम्हा नमस्कार
तुम्ही अपरंपार । जगा बापा ॥
तुम्ही कार्यकर्ते । तुम्ही देशभक्त
आम्हा तुम्ही फक्त । खावे की गा ॥
तुम्हा पाठीराखे । देवांचे कलप
आम्हालाच पाप । पुण्य तुम्हा ॥
युगे अड्डावीस । तुमची मिरास
आम्हाशी संडास । केले तुम्ही

२८. नागड्यांनी साऱ्या

परमात्मा आमुचा । शत्रू सर्वकाळ
शोषकांचे बळ । हेतुसिद्ध ॥
जळो त्यांचे तोंड । वाणी होवो रांड ।
पोशिती कुभांड । आजही जे ॥
देवाच्या गळ्याचा । घेईन मी घोट
चितारीन पाठ । खेटराने ॥
जाळा ते अध्यात्म । भांडवली एका
चुलीमध्ये फेका । कर्मयोग ॥
नागड्यांनी साऱ्या । मशालूनी यावे
युद्धात ओढावे । माजोन्यांशी ॥

२९. आम्ही झालो गुंफा

नका दावू आम्हा । देवाजीचा धाक
तोही आम्हा साप । ठेचू तया ॥
तुमचे अध्यात्म । आम्हालागी शिवी
त्याला आम्ही ओवी । गावी कैशी ॥
तुमच्या हेतूंची । साकारली मूस
संस्कृती तिथेस । म्हणा तुम्ही ॥
पाखंड्यांनो आता । नका मारू थापा
आम्ही झालो गुंफा । उत्थानाच्या ॥

३०. या रे वादळुनी

या रे वादळुनी । पेटवा या भिंती
उदास एकांती सरू नका ॥
रक्ताने रेखाटा । स्वप्न उजेडाचे
उदंड अग्नीचे नृत्य करा ॥
कालचे उखाणे । आजला वांझोटे
आज नवे काटे । काळोखाला
'काल' मेला त्याचा । नको आज वेढा
नवा विषकाढा । ओंजळीत ॥
आपुले मरण । पाहता का डोळा
करा चोळामोळा रंगोलीचा ॥

३१. बेहिशेबी वन्ही

पोळल्या झाडांनी । एक व्हावे झणी
दंडेलीला अग्नी । घावयाला ॥

येतो तो दिवस । लाज नाही ऐसा
जीव पसापसा । नित्य होतो ॥

काळ्या गोऱ्या सान्या । वाळल्या पोटांनी
बेहिशेबी वन्ही । व्हावे आता ॥

३२. उगवलो आम्ही

न साहुनी भले । पेटविता गाव
अब्रूचा लिलाव । स्त्रियांचीया ॥

मातले म्हणता । धर्म बाटविला
शुंकता आम्हाला । पाहूनिया ॥

उगवलो आम्ही । हे तुम्हा संकट
तुमची की खाट । खडी झाली ॥

इथून तिथून । तुम्हा पाठीराखे
आम्हीच पारखे । जगण्याला ॥

३३. दुःखरात्र

पीडितांना साऱ्या । माझी विनवणी
पेटली धरणी । झोप फेडा ॥

बोलवितो तुम्हा । पोस्का आकांत
नको धर्मपंथ । खूळ मध्ये ॥

लुटारूंनी देश । खिशात घातला
युगधर्म झाला । भ्रष्टाचार ॥

कुणाच्या कृपेने । पाप पूज्य झाले
निघाले दिवाळे । उजेडाचे ॥

मागू नका कुणा । यातनांची दवा
तुम्हीच पेटवा । दुःखरात्र ॥

३४. आम्ही जाळू

राजकवी ऐसे । पोकळ कण्यांचे
वांझोट्या गाण्यांचे । नटरंगी ॥

दिसाया साजिरे । बांधती गजरे
नित्याचे हुजरे । दलालांचे ॥

व्यापक तत्त्वज्ञ । हेच कलाकवी
जैसी की नटावी । “पेंधी” कुणी ॥

बोलणे उत्कट । वागणे घाटाचे
पापाच्या भाटाचे । पुतळे हे ॥

चिवडुनी पुस्तके । करिती रचना
मान " भुसा " ज्यांना । बाजारात ॥

आम्ही जाळू ऐशा । ढोंगांची विन्हाडे
आम्हीच नागडे । होऊ जाणो ॥

३५. हेचि सांगो वाटे

हेचि सांगो वाटे । इहलोकिका लोका
तुम्ही आम्हा फुका । मारियेले ॥

कापूनिया जिती । पावलांची धाव
श्वासांवरी घाव । घालियेला ॥

तुम्ही इथे दिशा । मुक्या मारियेल्या
वेदना पेरल्या । ओठी मुक्या ॥

येथोनी वादळे । रोखू नका कोणी
ही युद्धपर्वणी । नागड्यांची ॥

३६. काय आठवावे

काय आठवावे ?

सगळेच वाळवंटलेल्या तृषेसारखे कासाचीस आहे.

काय आठवावे ?

सर्वच तर जळत ओसाड वैराण होत आले आहे.

काय आठवावे ?

सगळेच तर आयुष्य मुकाट गुदमरलेले कोंडलेले आहे.

काय आठवावे ?

अजून उरातील बहरकळांना लागलेले वणवे विझले नाहीत.

काय आठवावे ?

गळाभर उद्ध्वस्त हिरोशिमा आणि सगळेच तर हंबरड्यागत आहे.

काय आठवावे ?

आठवांनीही तर सर्व आयुष्यावर निखारेच पसरले आहेत.

३७. धाकली

किती एक रांगोळ्या उथळलेल्या पाहिल्या,
कितीदा ओहोदून डोळे स्मशान झाले.

हातांना कायम थंडावणाऱ्या शब्दावर,
माणूस पेटलेला पाहिल्यावरही,

या जायबंदी आसवांनी विश्वास कसा ठेवावा ?

– त्या घेटोळे घालून बसलेल्या सनातन क्षितिजावर

माझ्या बहिष्कृत अपेक्षांचे रक्त

अनिकेत साकळले आहे,

आणि बेमौत साकळले आहे,

कुटिल कोंडित अगतिक संतापाने,

चिरडलेल्या संवेदनांचे लक्ष लक्ष मोर्चे,

जे अप्रकाशित आहेत अजूनही,

या पावसाळून आलेल्या हातांमध्ये.

– त्यांच्या खरवडलेल्या डोळ्यांच्या सांस्कृतिक खिंडारांमधून

मी इथल्या संस्कृतीला उलथीपालथी करून पाहतो

पाहतो इतिहासाकडे, शाब्दिक परमात्म्याकडे

अध्यात्माकडे, न्यायनीतीकडे

आणि सर्वत्रच भरून असलेला दिसतो मला,

विराटाचा स्वामी काळोख, इरसालांचा वंशराखा,

आणि ऐकायला येते त्याचे भेसूर खिदळणे सर्वभर.

– आता शब्दामागील शंढत्वाच्या सोहळ्यात

आपलाही मुत्सद्दी टाळ जुळवावा.

कठीण आहे,

कठीण आहे इथे सर्वथा सूर्यसर्व जगता येणे.

म्हणजेही कबूल करावे,
आपल्या जगण्याचे हिजडे वास्तव,
किंवा अपर्यायी प्रायश्चित्त म्हणून एकदिलाने,
मढेल प्राण खरवडून काढावेत आपापले,
किंवा जगावे जगावे,
जगतोच आहोत,
कलेवरे जाहीर करतोच आहोत.

३८. मी मागितली

मी मागितली झाडांना पुष्पपिसान्याच्या चमत्काराची सिद्धी,
आणि आभाळाला नक्षत्रांची स्वतंत्र सुगंधी रांगोली मी मागितली.
मी एक क्षितिज मागितले माझ्या मनगटातील युगाच्या उदयासाठी,
आणि मोहोरणाच्या पायांसाठी उजेडाची उजाड न होणारी,
खंबीर वाट मी मागितली.

हृदयाने माझ्या मागितली एक नजर जिच्यात तिरस्कार नसेल,
आणि एक अपर्यायी विश्वास ज्यातून माणूस गहाळ नसेल.
चार रात्रींनंतर चार दिवसही अपेक्षिले माझ्या,
उपटून फेकलेल्या आयुष्याने.
मागितले प्रवाहासारखे वाहणे आणि कंठासाठी भयमुक्त गाणे.

मी मागितले धरतीसाठी सुसभ्य वास्तव सकलसमांतर.
मागितली पंखांची अनिर्वंध दीलत,
आणि उड्डाणासाठी परमात्मा न मानणारे निरोगी अंबर.

३९. त्याच्या आठवणींशीही डोळे भिडवताना

त्याच्या आठवणींशी डोळे भिडवतानाही आता अपराध्यासारखे वाटते ...
उदास उदास जळते वाणी आणि ओंजळभरून आभाळ फाटते
नंतर गरजणारे सूर्यसंदेश दफन केले आपणच मोहल्या मोहल्यात
आपल्या पराभवाचे अंतराळ छद्मी हसू हसत आहे.
आपल्या घरावरच्या बढाईखोर अंतराळात.

दोस्तहो ! आपणच आपल्या पायाखाली निर्दय सुरंग पेरून घेतले
आपणच असे घातपाती रस्त्यांना आपल्यावरून चालू दिले
आपणच आपल्याला नंतर सुपूर्द केले भीषणतेच्या हातात
दोस्तहो ! गावकुसाबाहेरची घरे आपली गावात शिरताना
आपणच परतवीत आहोत नरकाच्या उचंबळत्या उत्सवात
डोळे जळताहेत पश्चात्तापाने सर्वत्र पाने गळाल्यासारखे वाटते
त्याच्या आठवणींशी डोळे भिडवतानाही आता अपराध्यासारखे वाटते-
सदैव म्यानातून शब्दच बाहेर आले तर युगाचा जरासंध
चिरता येत नाही दोस्तहो !

सूर्याने आग ओकावी ते व्यासपीठ हिजड्यांच्या हवाली करणारांना
इतिहास निर्दयपणे लाथा मारतो दोस्तहो !
दोस्तहो ! तुम्ही वणव्यात उड्या घेणारे
तुम्ही रक्ताने अवकाश चितारणारे
तुम्ही वादळांशी भांडणारे सूर्यवंशी दोस्तहो !
मात्र तुमच्या मुठीतील हा अंधार पाहून मन तडकून उठते
त्याच्या आठवणींशी डोळे भिडवतानाही आता अपराध्यासारखे वाटते ...

दोस्तहो, या आटलेल्या विहिरींना प्रश्नांचे पलिते द्यावे
या विझलेल्या चुर्लींना निखान्यांचे वैभव द्यावे, दोस्तहो !

या पेटणाच्या गावांसाठी तुम्ही
कोसळणारे बहादूर मेघयुग व्हावे !
नागड्यांसाठी, या उद्ध्वस्तांसाठी अभयाचे कवच व्हावे तुम्ही !
हजार वाटांनी आक्रमण करणाऱ्या दुर्दैवाला थांबविण्यासाठी
हजार वाटांवर प्रतापी पहाड व्हावे तुम्ही !

दोस्तहो

त्याच्या दिग्दर्शक आठवर्णीना सोडचिठ्या दिल्या आपण
त्या आपल्या कनवाळू बापाने दिलेली उजेडाची इस्टेट
राजकारणाच्या जुगारात हरलो आपण
आणि प्रत्येकच आघाडीवर आपण हरणारे युधिष्ठिर पुढे केले
त्याच्या क्रांतिमान प्रतिज्ञांना वेश्या करून
त्यांना बाजारात उभे केले आपण
आपल्या युगान्तक दुर्दैवाचे आपणच शिलेदार आहोत
आणि आपल्या अस्तकारी चुकांचे आपणच शिल्पकार आहोत दोस्तहो !
या दिवाळखोर गर्दीतून चालताना आता हातच गळाल्यासारखे वाटते.
त्याच्या आठवर्णींशी डोळे भिडवताना आता अपराध्यासारखे वाटते ..

त्या मावळलेल्या प्रकाशायनाची नंतर उरलेली प्रभाही
सोयीनुसार त्या अस्तकल्लोळातच कुणी ढकलली दोस्तहो !
कुणी शोधले मेणबत्यांच्या प्रार्थनावादी उजेडात
नव्या भवितव्याचे अवघड बांधकाम ?
कबूल की आपण गावाच्या कायम बाहेर होतो.
कबूल की आपले जन्म कायम भूकबळी ठरले इथे
कबूल की आपण प्रेते होतो.

कबूल की इतिहासभर इतरांसाठी रस्ते होतो
पण हेही कबूल करा दोस्तहो की विजयाची गॅरंटी असतानाही
युद्ध आपण बुद्ध्याच नाकारले
कबूल करावे की एक ऐतिहासिक ज्वालामुखी
आपण गांजाची चिलीम पेटविण्यासाठी वापरला
कबूल करावे की त्या अपूर्व तुफानाची युगप्रवर्तक स्वप्ने
आपण खिशासाठी तोरणे म्हणून वापरली, घरे गाठली.
आणि आपल्या पापांच्या पताका फडफडत ठेवल्या.
या पताकांच्या उत्सवात वावरतानाही आता गुदमरल्यासारखे वाटते
त्याच्या आठवणींशी डोळे भिडवतानाही आता अपराध्यासारखे वाटते...

दगड हातांच्या दिशेने झेपावत नसतात
हातांची वाट पहात असतात दोस्तहो !
पण जीव ओवाळून टाकायचे असतात
त्या धगधगत्या धन्य हातांवर
जे झेपावत अनावरणे दगडांचा शोध घेतात
दोस्तहो,
आपण झेपावणारे हात होणे टाळले
आपण गजरे माळले, तुरे आणि हार माळले
अन्नूचे लचके तोडणाऱ्या वर्तमानाला
आपण शब्दानेही हटकले नाही दोस्तहो !
आपण घेतले मारेकरी घरात प्रतिकार न करता
आपण आमंत्रिले त्याच इतिहासाला
आपल्या उपाशी आयुष्यांवर चरण्यासाठी
आणि दोस्तहो ! एका बेशरम कैफात आपण भोवळत राहिलो
मावळत राहिलो, विव्ळत राहिलो.

आपण, परतवून लावलीत आपणाला बोलावणारी भाग्योदयी क्षितिजे
 आपण नेहमीच पंख नसलेले कोंबडे गरुड म्हणून आकाशात सोडले
 आपण सर्वांनी ही अभद्र संध्याकाळ भोवती जमा केली दोस्तहो
 या संध्याकाळी झाकोळताना खिन्न काळीजच चिरडल्यासारखे वाटते
 त्याच्या आठवणींशी डोळे भिडवतानाही आता अपराध्यासारखे वाटते -

अपराध्यासारखे वाटते या अपरंपार दुर्धर काळोख कोठडीत
 या वांडा यातनांच्या बलात्कारी मिठीत
 काय कौतुक करावे या मेंदूंचे ?

या हाताहातातून वावरणाऱ्या कोट्यवधी भोंदूंचे ?

काय गाणे गावे या हंगामी दिव्यांचे ?

तुम्ही गाता त्या ओव्यांचे ?

या उत्सवाचे, या आनंदाचे, या तृप्त तृप्त सुखाचे ?

दोस्तहो, क्रांतीची अग्निगंगा झेलणारे आजचे वास्तववंत भगिरथ

शोधतोय मी या अवसानघातकी दावेदार अंधारात

सागराची उलथापालथ करणारी खवळती वादळे

धांडोळतो मी या रीरवाच्या अमानुष शापात

त्या पराक्रमी अग्निक्ल्लोळाची दाहक अवलाद शोधतोय मी

या घराघरांच्या उदास, उदास जंगलात

हे निष्फळ जंगल तुडवताना ठरल्यासारखे

पावलोपावली आता अस्त भेटतात

हे पराभूत जगणे वाहताना आता आपल्यालाच हसत राहावेसे वाटते

उदास उदास जळते वाणी आणि ओंजळभरून आभाळ फाटते.

त्याच्या आठवणींशीही डोळे भिडवताना आता अपराध्यासारखे वाटते.

४०. हा जन्म भोगतो मी

मोहरून ही विषाची आली छिनाल राने
कंठात फाटलेल्या पडले मरून जगणे

दारात चंद्र नाही आला अजून माझ्या
वैराण जिंदगीची हाती उदास गाणी

श्वासांवरी पसरल्या बर्फास काय मागू
पायास या सदाची बिलगून आग होती

कालोखलो कितीदा दुनियेतल्या नितीने
हृदये इथे इमानी नर्कात सडत होती

उपकार काय मानू अंधारकोटडीचे
हा जन्म भोगतो मी धुपत्या चुलीप्रमाणे

४१. उजेडाच्या प्रार्थना

कुठल्या क्षितिजाला इमानदार सूर्य मागावा ?
दिसतो तो समुद्र ओहोदून गेलेलाच दिसतो

कुठल्या गावात ऐकायला मिळतील उजेडाच्या प्रार्थना ?
भेटतो त्या क्षणाचा गर्भपात झालेलाच असतो.

संपतील का हे दिवस कधी कुठे उभे राहून पाहावी वाट ?
उन्हात वाहणारी उपाशी घरे आणि पाय ठेवावा तिथे निखारा असतो.

रात्र रात्र थांबत नाही कधी दारातील मोडक्या दारांचे निर्वासित रडणे,
अशा वेळी जगणे हृदयात ठणकत राहते आणि स्फोट होत नसतो.

सूर्याशिवाय, चंद्राशिवाय आकाश डोळ्यात उगवत राहते, हंबरत राहते,
कंठ होतो स्मशान स्मशान आणि रक्तात काळोख नाचत राहतो.

कुठल्या वाटेवर विसंबून चालावे कुठला क्षण होईल कूस ?
रुजत नाहीत रक्तात हाका मुकाच माळ जळत राहतो.

शोधिली वेड्यापरी ती झूट होती मंदिरे
लपविला माथा परी उरी पेटती ही अंबरे.

हा कसा अंधार माझ्या नाचतो डोळ्यांवरी
हरपली वाचा पडून मी कापल्या रस्त्यापरी.

गोठला अंधार मजला वेहुनिया अंतराले
ही कशी कोंडी की कंठी जीव तडफडूनी जले.

कालचे वणवे जिवाला आजही कवटाळिती
ओंजळी निष्पर्ण वठल्या शोक व्याकूल मांडिती.

पेटली धरती उधाणून पेटली ही अंतराले
पेटले डोळे उभे अन् पाय माझे आंधले.

४३. मारुती कांबळे

मारुती कांबळे ! तू जगतच नव्हतास अंधारयात्रिका इथे कधीही
तेव्हा त्यांनी तुला जिवे मारिले असणे शक्यच नाही.
अरे ईश्वर त्यांचा, आभाळ त्यांचे, दिशा आणि भूमी त्यांची
सारेच त्यांनी खरीदलेले, तुला उजेड ते घायचे नाहीत

सूर्य अत्यंत हरवलेल्या कोंदट घनदाट अरण्यहृदया
तुझ्यातील काळोखाचा अंगार उथळण्याची वेळ अजून आली नाही ?
युगांच्या लाथांचे पहाडी ओझे वाहणाऱ्या मान्यवर गुलामा
युगांची विष्टा वाहण्यासाठीच जन्माला घातलेली
तुझी काळी डोई पेटण्याची वेळ अजून आली नाही ?

आणि हे प्रेतवर्या ! वेदांच्या आधीच्या आणि नंतरच्या शतकांना
त्यांनीच निर्मिलेल्या तुझ्या पांगळेपणाची शम वाटली नाही
आणि माणसाला यावी तशी कणवही आली नाही.
-अरे ईश्वर त्यांचा, आभाळ त्यांचे, दिशा आणि भूमी त्यांची
सारेच त्यांनी खरीदलेले, तुला उजेड ते घायचे नाहीत.

तुझ्या गळ्यातील गाडग्याने आणि कमरेच्या फांदीने मी शर्मिंदा आहे मारुती
अजून तुझ्या प्राक्तनीचा विटाळ संपला नाही दुःखपुत्रा
तुझे प्रत्येकच क्षितिज अध्यात्माचे विष देऊन मारले होते.
आणि ओवीशिवाय पिठाशिवाय फिरवीत आलास फुटके जाते
तू आहेस दोन पायांचे स्मशान भावनांच्या कबरी घेऊन चाललेले
येथील वंचितांच्या उराउरात आहेत तुझे मारलेले मनसुबे टांगलेले
तुझ्या डोळ्यांत अमावस्यांचे पहाड पेरणारे हात इथे जगन्नाथ आहेत
इथल्या खोपटाखोपटातील अंधारात तू फाशी दिला गेलास
आणि मेला नाहीस मारुती असे गूढवादी इथले रिवाज आहेत.
अरे ईश्वर त्यांचा, आभाळ त्यांचे, दिशा आणि भूमी त्यांची
सारेच त्यांनी खरीदलेले तुला उजेड ते घायचे नाहीत

तुझ्या निश्वासांचा अम्लान अंधार अरे माझ्याही डोळ्यांत सांडतो आहे
तू उगवतोस आंधळ्या अरण्यात प्रकाशत नाहीस आणि अस्ताला जातोस
हे माझ्याही आयुष्याने तगमगत पाहिले आहे.

पण दुःखपुत्रा ! लक्ष लक्ष ओसाड भविष्यांजवळ तुझे निरोप पोचले आहेत
संस्कृतीच्या पायातील अदृश्य अभागी दगड आहेस मारुती तू !

आणि आता हजारो केशवसुतांच्या महाकाव्यांचा दाहक नायक झाला आहेस तू !
या भूमीच्या सापत्न पुत्रा तुझा कर्मविपाक तुला भ्यालेला आहे.

तुझ्या ओसाड कंठात लेण्या खोदणाऱ्या हातांचे संकल्प झेपावत सुटले आहेत.

तू मेला नाहीस मारुती कांबळे ! मेलेले जीवन फक्त जगलास, जगतो आहेस.

आतातरी आपला सूर्य अचूक निवड, कुठवर ओढशील वांड्रोटे जाते.

अरे ईश्वर त्यांचा, आभाळ त्यांचे, दिशा आणि भूमी त्यांची
सारेच त्यांनी खरीदलेले, तुला उजेड ते घायचे नाहीत.

मारुती कांबळे ! तू जगतच नव्हतास अंधारयात्रिका इथे कधीही
तेव्हा त्यांनी तुला जिवे मारले असणे शक्यच नाही.

४४. पावसाळी मोसमांनो

क्रांतीसाठी आरती जुळविणाऱ्या पावसाळी मोसमांनो !
 आभाळातून पडत नसतात उजेडाची सार्वभौम युगे,
 मी म्हणतो ! या मातीच्या कणाकणाच्या पायात प्रथम,
 आपण ज्वाळांचे चाल बांधू,
 अंधाराच्या निर्घृण घृणेत विस्फोटक वादळांचे,
 सजग पहारे बसवू आपण,
 वैराण गळ्यांना आणि ओसाड डोळ्यांना,
 चौकाचौकात प्रथम आषाढमेघांसारखे दादून आलेले पाहू आपण,
 आणि पेरून ठेवू येथील खोपटातील,
 यातनांच्या ऐतिहासिक अरण्यात,
 विक्राळ विजांचे शिस्तशीर काफिले,

क्रांतीसाठी आरती जुळविणाऱ्या पावसाळी मोसमांनो
 मी म्हणतो -

की समाजसंस्थांच्या पाशवी आकृतिबंधांची गणिते
 कालपर्यंत मावळलेल्या पक्षपाती दिवसांच्या मैफलीत बसून
 सोडविता येत नाहीत हे प्रथम जाहीर करू,
 आणि आपल्या अोंजळीतील अंधाराला दफन करायला,
 कालचे कुठले शतक मूठभरही प्रकाश देऊ शकणार नाही
 हेहि प्रथमच स्पष्ट करू !
 आणि हेहि जाहीर करू की आम्ही हतवीर्य होणारे सूर्य
 ओठात घेतले नाहीत.

दगाबाज निष्कर्ष आपल्या पदरात सजतील,
इतके बेभान आपण होणार नाही हे भान वाळगू,
आणि पानांच्या वैभवांनी हिर्वळले नाहीत
अंगप्रत्यंगातून फुलांचे चांदणे उधळीत फुलले नाहीत
सुगंधाचा श्रावण होऊन दर्वळले नाहीत,
त्या अन्यायग्रस्त हाडांच्या साक्षीच काढून,
आपण धन्य व्हायचे सोडून देऊ.

क्रांतीसाठी आरती जुळविणाऱ्या पावसाळी मोसमांनो,
आपण उद्याच्या सूर्याशी करू दोस्ती,
आणि विजांशी करू गोष्टी,
आपण नाचू वादळांच्या मोर्चात,
उजेडाची आपण उभारू वस्ती !
आपण प्रारंभ करू वाळवंटत आलेल्या अंगणात
विद्रोही रांगोळ्या काढायला.

मी म्हणतो -

या माळरान डोळ्यात एका विद्रोही संस्कृतीचे
ब्ल्यूप्रिंट मांडू आपण
प्रथम आपल्या शब्दातील आभाळाशी त्यांचे
नाते बांधू आपण
कुठल्याही क्षितिजावर डोळे विझवून चालायचे नाही
लक्षात ठेवू की पोटात सुरंग वागवणारे उंबरठेही
फितूर होतात
आणि लक्षात ठेवू की हे ओळखण्याची क्षमता

जे लीलया पेलतात

त्यांच्या पावलांना वाटांच्या बहिवाटी लुबाडीत नसतात.

क्रांतीसाठी आरती जुळविणाऱ्या पावसाळी मोसमांनो
जागे राहा.

डोळ्यात तेल घालून भोवताल पाहा.

नजरेतील क्षितिजे सांभाळा आणि ध्यानात ठेवा.

माती ज्यांच्याजवळ आपली मनोगते मांडते,

त्यांच्या विचार उजेडाच्या युगासाठी कळस होत असतो.

त्यांच्याच अपराजित खांद्यावर वर्तमान साभिमान बसतो,

आणि उपेक्षित अरण्यांच्या काळजांना अंगार लावीत सुटतो.

क्रांतीसाठी आरती जुळविणाऱ्या पावसाळी मोसमांनो -

आपले शब्द युगाच्या युद्धमान हातातील मशाली होतील,

आपले शब्द न्यायासाठी खुशाली होतील,

आपले शब्द आंबेडकर होतील, सॉक्रेटिस होतील,

आपले शब्द ईश्वरासाठी, दैववादासाठी मंदिरांसाठी चिता होतील,

आपले शब्द कर्मविपाकासाठी कॅन्सर होतील,

आपले शब्द मार्क्स होतील, मानवेंद्रनाथ रॉयही होतील,

आपले शब्द लोहिया होतील, जोतीबाही होतील,

आपले शब्द चार्वाक होतील, पाब्लो नेरूदा होतील,

आपले शब्द गोर्की, मायकाँव्हस्की होतील आणि केशवसुतही होतील,

आपले शब्द बुद्ध होतील आणि युगप्रवर्तक युद्धही होतील,

आपले शब्द सुरंग होतील मनूच्या अवलादीसाठी तुरुंग होतील,

आपले शब्द इथल्या कोट्यवधी डोळ्यांच्या वालवंटात नाचणारी,

विद्रोही चंद्रभागा होतील.

आणि लक्षात ठेवा पावसाळी मोसमांनो,
की त्यावेळीही आपले शब्द आपले होतील.
आपले सर्व आपले होतील.

क्रांतीसाठी आरती जुळविणाऱ्या पावसाळी मोसमांनो -
प्रतिज्ञा करा की या वाळवंटांना आलेले पूर,
आता ओसरणार नाहीत.

ही आलेली भरती आता अपेशी मोर्चासारखी निष्फळ पांगणार नाही.
पावसाळी मोसमांनो, डोक्यात विक्राळाच्या माला,
वागविणाऱ्या उरातील लाव्हा,
विझून मेल्याचे तुम्ही पाहिले आहे.
आभाळभर ताणलेले विराट क्रांतिधनुष्य,
इथल्या कागदी पुरोगाम्यांच्या अधःपतनासारखे कसे कोसळून पडते,
हेही तुम्हाला माहीत आहे.

तुम्हाला माहीत आहे शब्दांना कशी खिंडारे पडतात.
तुम्हाला माहीत आहे, प्रतिज्ञा कशा,
घर निघतात अर्थराजांचे.

तुम्हाला माहीत आहे घोषणा कशा वेडमान होतात,
तुम्हाला माहीत आहे इथला अपना बझार.

जिथे चालते सर्वकथ खरेदी-विक्री,
आणि वेळोवेळी गिरकी घेतो इतिहास,
आणि मूलपदावर येऊन करतो सुरू तेच आख्यान.
म्हणून म्हणतो पावसाळी मोसमांनो,
आणखी थोडा वेळ ऊन खाऊ.

आणखी थोडा वेळ विचार जुळवू,
आणखी थोडा वेळ मागोवा घेऊ,
आणखी थोडा वेळ अदमास घेऊ.

क्रांतीसाठी आरती जुळविणाऱ्या पावसाली मोसमांनो,
आपण आपल्याही शब्दांची अग्निपरीक्षा घेऊन पाहू.
आपण आपल्याही इमानदारीची निर्दय परीक्षा घेऊन पाहू.
आपण आपल्याही मनगटांची अग्निपरीक्षा घेऊन पाहू.
आभालातून पडत नसतात उजेडाची सार्वभौम युगे,
आपण आपल्यालाही जरा तावून सुलाखून घेऊ !

४५. येथून पुढे

येथून पुढे मी सूर्यफुलांची लागवड करणार आहे
आणि तुमच्या निंदलेल्या ओठातून
ज्वालांचे जळते पीक घेणार आहे.
पीक नासवणारे मधले मधले मेंढ प्रथम काढून टाकणार आहे.
शेकडो वर्षांची पडीत जमीन ही
आता कुठे तिच्या नजरेत स्वप्ने रांगू लागली आहेत.
इथेच मी तुमच्या महाकाव्यांची वागाईत करणार आहे.
आणि उद्याच्या क्रांतीला बांधून आणणाऱ्या
युगंधर विवेकाचे खतपाणी देणार आहे.

राखण करील या पिकाची माझी कविता या चोरांपासून, हरामखोरांपासून
रोग जाऊ देणार नाही फुलोरावर,
आणि दगड हाणून वाचवील पाखरांपासून.
चीड माझी अंगार आहे कीड पडू देणार नाही,
धुनी लावून माझे शब्दही रात्र जागवितील,
आणि मीही बेसावध असणार नाही.
डवरीन दुंडीन तणकट सारे माल केंडू देणार नाही,
जागोजागी मोलच्या बांधीन आता मी,
हा उत्सव कुणाला लुटू देणार नाही.

४६. या भूमीवरती

या भूमीवरती गहिवरतो हा माथा
 हंबरते काळीज इथून येता-जाता
 पायामध्ये आम्ही बांधिली प्यार तुझी वादळे
 अमुच्यासाठी दिशा घेऊनी गगन उभे मोकळे
 तुझी आठवण पसरून देते उजेड आम्हापुढे
 काळोखाला मगरूर इथल्या अनंत जाती तडे
 खचतो आम्ही कधी आणखी कोसळतो धडधडा
 आणि उचलतो पुन्हा उफालून धगधगणारा विडा
 जीर्णत्वाचे बुरूज घातक कोसळवू धडधडा
 तरुण सूर्याचे काफिले अम्हीच पेटलो आता
 या भूमीवरती गहिवरतो हा माथा
 हंबरते काळीज इथून येता-जाता.

शब्दांनी आमुच्या घेतला नव्या दिशांनी पेट
 अन् गळ्यात अमुच्या सजले क्रांतीपीठ.
 प्रश्नांनी ओथंबून येती लक्ष इथे आभाले
 इथेच येती पाऊस होउन भक्तिभारले डोळे.
 परंतु अजुनी जळती गावे कुठे चांदण्या लुटल्या जाती
 कधी आणखी मनामनातून जळते अमुच्या दुबळी माती
 आम्ही परंतु आज निघालो वणव्यावरती होऊन स्वार
 हाती या आसूड विजांचे आणिक डोळाभर अंगार
 लाचारी, अज्ञान, दैन्य अन् भीषण अस्पृश्यता
 उफाळलेले सागर आम्ही मिटवू ही रुग्णता
 प्रतिगाम्यांचे किल्ले उडवू उडवू जुलमी शोषक हात
 सूर्यगर्जना करिते क्रांती मनात अमुच्या आता
 या भूमीवरती गहिवरतो हा माथा
 हंबरते काळीज इथून येता-जाता.

४७. मला पाहून आता

मला पाहून आता तुमचा सर्वकर्ता करविता परमात्माही
 माझ्या संतप्त पायांवर नम्र डोके ठेवून मला क्षमा मागणार आहे
 माझा नारा इन्किलाब मी आता आभाळ मुठीत घेणार आहे
 मी आंबेडकरांच्या ओठावर उगवलेला प्रलयंकारी सूर्य आहे
 चार्वाक माझ्या धगधगत्या घराण्याचे मूल पुरुष आहेत
 मक्खली गोशाल, अजित केशकंबली आणि गीतम बुद्ध
 ही खवळलेली वादले माझे अभिवादनीय आजोबा आहेत
 फुले आणि मार्क्स यांनी आशीर्वादाचे हात विश्वासून
 माझ्या भालावरच पेरले आहेत
 आगरकर आणि मानवेंद्रनाथ रॉय यांनी
 माझ्या मेंदूत विजांची झुंज मांडली आहे
 आणि केशवसुतांनीच खुद तुतारी माझ्या हातात दिली आहे
 मला पाहून आता तुमचा सर्वकर्ता करविता परमात्माही
 माझ्या संतप्त पायांवर नम्र डोके ठेवून मला क्षमा मागणार आहे
 माझा नारा इन्किलाब मी आता आभाळ मुठीत घेणार आहे
 मी आंबेडकरांच्या ओठावर उगवलेला प्रलयंकारी सूर्य आहे.

इंद्र आणि शंकराचार्यांचे केव्हाच माफीसाठी विनंती अर्ज आले आहेत
 ज्ञानोबापासून तुकोबापर्यंतच्या सर्व संतांनी
 मला भेटून आपले अपराध कबूल केले आहेत
 आणि मला नरकात पाठविणाऱ्या आपल्या शब्दांना
 त्यांनी केव्हाच फाशी दिले आहे
 अनंतफंदी नि रामजोशी म्हणाले ती मशाल दूर ठेवा
 आम्हाला फार भीती वाटते
 मोरोपंत आणि श्रीधर दोघेही भयभीत म्हणाले
 तुमच्या डोळ्यातल्या वणव्याने आमचे हृदय फाटते

मला पाहून कित्येकांचे असे फार फार हाल झाले
 पुराणातले देव सारे भारताबाहेर पळून गेले
 शंबुकाचे मुंडके हाती घेऊन मी भयंकर गर्जना केली
 आणि आभाळाची छाती तेव्हा जरा धडधडा वाजू लागली
 एकलव्याच्या अंगठ्यापासून मी एक वादळ हाती घेतले
 आणि कर्णाच्या काळजाच्या जळत्या बनात गुन्हेगारांना मी चॅलेंज दिले
 माझा नारा इन्किलाब मी आता आभाळ मुठीत घेणार आहे
 आंबेडकरांच्या ओठावर उगवलेला मी प्रलयंकारी सूर्य आहे
 मला पाहून आता तुमचा सर्वकर्ता करविता परमात्माही
 माझ्या संतप्त पायांवर नम्र डोके ठेवून मला क्षमा मागणार आहे.

माझ्या डोळ्यात फुले, मार्क्स आणि गळ्यात आंबेडकर होता
 मस्तकावरच्या तटतटत्या शिरात बुद्ध आणि चार्वाक होता
 शब्दात ज्याळांच्या रांगोळ्या होत्या
 आवेशात आगरकर आणि करात क्रांतीचा आसूड होता
 मी म्हटले ही कयामतीची घडी आहे
 अस्पृश्यता निर्माण करणाऱ्या पाखंड्यांनो
 तुम्हाला घेरून माझी सुरंगांची फौज खडी आहे
 मी म्हटले आता मी थांबणार नाही
 अध्यात्माला फक्तच मी तुरुंगात डांबणार नाही
 मी म्हटले आता मी थकणार नाही
 आणि वणवा लागलेले हात सागरात फेकणार नाही
 युगांच्यापासून मी फाटलो आहे
 आणि आज मी अपरंपार पेटलो आहे
 मला पाहून आता तुमचा सर्वकर्ता करविता परमात्माही
 माझ्या संतप्त पायांवर डोके ठेवून मला क्षमा मागणार आहे
 माझा नारा इन्किलाब मी आता आभाळ मुठीत घेणार आहे
 आंबेडकरांच्या ओठांवर उगवलेला मी प्रलयंकारी सूर्य आहे.

मी परमात्म्यावर आंबेडकर रोखून विचारले
सांग आता सांग खरे पृथ्वी निर्माण तू केलीस ?
वर्ण आणि जाती आणि कर्मविपाक तू केलेस ?
उत्थानगुंफेवर हात ठेवून, शपथ घेऊन सांग
त्याच्याभोवती उभी केली मी प्रश्नांच्या पलित्यांची रांग
परमात्म्याला घाम आला त्याची फरार झाली वाणी
ततपप करू लागला आला माझ्या लोटिंगणी
तो म्हणाला त्यांनीच मला स्वार्थासाठी निर्माण केले
हवे होते त्यांना ते ते माझ्या मुखात कोंबून दिले
शपथ घेतो माफ कर विसर आता झाले गेले
कर्मविपाक आणि वर्ण मी नाहीत निर्माण केले
मी म्हटले खबरदार माझ्याशी, माझ्या विद्रोही कवितेशी गाठ आहे
माझा नारा इन्किलाब मी आता आभाळ मुठीत घेणार आहे
मला पाहून आता तुमचा सर्वकर्ता करविता परमात्माही
माझ्या संतप्त पायांवर नम्र डोके ठेवून मला क्षमा मागणार आहे
मी आंबेडकरांच्या ओठावर उगवलेला प्रलयंकारी सूर्य आहे.

४८. होऊनी विद्रोह

होऊनी विद्रोह जळता मारितो तुम्हास हाका
खड्गावरी तुमच्या करातील लिहीन क्रांतीच्या कविता
तुफान झालो आज मी जरा साथ द्या
हात करतो मी पुढे तुम्ही हात द्या
सूर्य झालो दोस्तहो तुम्ही कंठ द्या
आग झालो आज मी आगाग झालो
ज्वालामुखीला ओठी तुमच्या वाट द्या.

मी असा बेभानुनी बेफाट झालो
शब्दांमध्ये तुमच्या मला आकाश द्या.
मी असा युद्धात घेईन झोकुनी
विजय आलो घेऊनी तर टाळी द्या
मोडले इमान तर मज माती द्या
आलो ढगाळून दारी तर मज नाती द्या
आलो जरी रक्ताळूनी तर कूस द्या
आलो जरी कामा तिथे तर मांडी द्या
दोन माझ्या आसवे द्या सोबतीला
तुमचाच मी होतो कुणी तरी, एवढा विश्वास द्या.

४९. चार्वाक

सुवर्णमुकुटधारी शोषकांच्या जुलुमांच्या राती ...
 तुम्ही आम्हा दलितांचे पहिले सरसेनापती
 तुमच्या विद्रोहाच्या रथाचे चाक
 ईश्वरशाहीच्या भूमीने कृष्णकपटाने गिल्लिले
 आणि तुमचे सरण तिच्या ग्रंथाग्रंथातून तेव्हापासून जळले
 पण यापुढे तुमची जयंती आणि पुण्यतिथीही आम्ही साजरी करणार आहोत.
 चार्वाक, तुमचा पराभव झाला
 आणि आमच्या विजयांच्या गर्भहत्या इतिहासभर चित्कारल्या
 तिथूनच आमच्या शब्दांच्याही वाटा रानोमाळ झाल्या
 आणि उपासमार तनामनाची निर्दय तुहंगभर झाली
 रक्ताच्या पावसांत तुमची पडझड झाली
 तुम्ही उध्वस्तून गेला
 सत्याच्या यातनांनी तुम्ही सुखीही झाला
 आणि येणारा प्रत्येकच दिवस आमच्या आयुष्यावर नरक ओतीत राहिला.
 तुमच्या हातातून वाचून पळालेला परमेश्वर
 पुढे पुढे फारच माजला
 आणि त्याने तेव्हा जारी केलेली आणीबाणी
 अजूनही संपत नाही
 चार्वाक ... लक्षलक्ष बेलर्छीची शपथ
 आमची माथी आज भडकली आहेत
 चार्वाक ..., तुम्ही त्याकालचे विद्रोही. आमचे आदिविद्रोही
 आम्ही आज निघालो आहोत
 चार्वाक..., या कवीच्या प्रतिभेचा माथा
 तुम्ही उभारलेल्या मूलभूत आंदोलनापुढे नम्र आहे
 ही आमच्या-माझ्या नम्र हृदयाची
 तुम्हाला आवडेल अशी शायरी
 चार्वाक ..., ही सर्व संस्कृतीच्या नावाने लिहिलेली " जेल डायरी."

५०. सिद्धार्थ गौतम बुद्ध

इंद्रकुलाने दिलेल्या दूषणांचे वलय दिसले तुझ्याभोवती
 आणि माणसांच्या चिंतका तुझ्या मनाला जात नव्हती
 एवढ्यासाठीही तुझ्या शब्दातला जाळ घेतला आहे मी हाती
 सिद्धार्था, तू कोणाचा पोरगा होतास
 हा सर्वपूज्य प्रश्न तू तुझ्यापुरता निरर्थक करून टाकलास
 पण विरोधाच्या वादळवान्यात क्रांतीचा अवघड गर्भ
 तुझ्या उच्चारांनी उरीपोटी वागवला
 म्हणून त्या उच्चारांनी दलितांच्या दुःखाची माऊली होण्याचे युगप्रवर्तन सिद्ध केले.
 तू विलक्षण होतास सिद्धार्था !
 कर्मकांडाच्या हुकूमशाहीत तू आउटसायडर होऊन वादळलास
 तू उभारलेस महायुद्ध मूर्तिभंजनाचे
 आणि फाशीच्या तक्तावरून मरणासन्न उजेडाला सोडवलेस
 पण तुझी पाठ फिरल्यावर या पोरक्या उजेडाने आत्महत्या केली सिद्धार्था
 तेव्हापासून त्या राखेतून सूर्यमाला सरसरून झेपावण्याआधी
 कालपर्यंत इथे अंधाराची आराधना
 आणि माणसांचे धापदीकरण करण्याचा कारखाना अनिर्बंध सुरू होता
 तुझ्या रक्तानेच पुढील शतकांनी तुझ्या पराभवाची पाने लिहिलीत.
 सिद्धार्था, ते तुझे रक्त माझ्या आयुष्याचा आकांत झाले आहे
 सिद्धार्था, ऐहिक यातनांच्या यात्रांचे नवे संदर्भ तू उद्घाटीत केलेस
 तू कर्मविपाकाला अथांग अस्वस्थ केलेस
 आणि तुला पाखंडी ठरवणाऱ्या विलक्षणांनी
 तुला माझ्या नास्तिक अहंतेशी बांधून टाकले
 आत्मा आणि परमात्मा या निखळच दोन ध्रुवांच्या अर्काट बुवाबाजीचे मुंडके
 तुझ्या पायाजवळ थरथरत येऊन पडले होते,
 जेव्हा तू महान म्हणून माणसावर

आणि प्रस्तुत म्हणून त्याच्या मांडणीवर प्रतिभेचे बोट ठेवले होते
 पण सिद्धार्था, माझ्या मनाच्या व्याकुळतेला जिवलग वाटणाऱ्या
 अत्यंत दुःखी माणसांपैकी तू एक आहेस
 तू पोलादाच्या काळजाने बोलत होतास
 आणि तुझ्या आतड्यांचा असल्याप्रमाणे शतकांचे पडदे सारून
 मला विद्रोहाचे दूध पाजत होतास
 अंधाराच्या गळ्याभोवती माझे हात आवळले जावेत
 असे योजनांचे आराखडे आखीत होतास
 माझ्या वाणीत ही तुझ्या तेजाची वर्दळ आहे
 माझ्या जिभेवर ही तुझ्या मनातील ही पेटती नक्षत्रे आहेत सिद्धार्था !

सिद्धार्था, अस्वस्थतेने अंतापर्यंत तुझ्या प्रजेच्या चिंध्या झालेल्या मी पाहिल्या
 आहेत
 तुला दलितांच्या खांडववनात मुसळधार कोसळताना पाहिले आहे
 तुझी अगतिक माणुसकी ठिणग्यांच्या आसवांनी एकाकी रडताना मी पाहिली
 आहे
 न्यायाच्या उरावर उभारलेल्या जुलुमी संस्थानांवर
 तुदून पडताना तुला पाहिले आहे
 सत्य सांगण्याचा तू केलेला भयंकर अपराध
 मानचिन्ह म्हणून भाळावर मिरवीत राहिलेले सिद्धार्था मी !
 सिद्धार्था, मीही एक अपराध करू -
 लहान तोंडी मोठा घास घेऊ ?
 सिद्धार्था, अरे भल्या माणसा, सत्य सांगण्याचाच अपराध करायचा होता
 तर या मुलुखातील अंधाराच्या विजययात्रेत कशाला जन्म घेतलास ?
 अरे इथल्या व्यवस्थेने सत्याची जबरदस्त धास्ती घेतली आहे
 तुला इथे जिवंत जाळले असते तरी मला दुःख झाले नसते सिद्धार्था
 पण माणसांच्या उत्थानाचा तुझा व्यूह कुरूपवण्यासाठी

सान्या शतकांनी त्यावर तेजाब उधळलेले मी पाहिले आहे
 आणि सिद्धार्था, माझ्या प्रतिभेच्या समग्र दिशा
 या यातनांनी काळवंडून गेल्या आहेत
 संतापाने चौखूर उधळलेल्या आहेत.

अरे तुझ्या आयुष्याने तेव्हाही बेलछीच्या अमानुष हत्याकांडाच्या वार्ता ऐकल्या
 असतील

तुझ्याही वर्तमानात शिरसगांव आणि किलावेनमनी चित्कारले असेल

धाकली आणि ब्राह्मणगांव आक्रंदले असेल

आणि तुला हृदय असह्य झाले असेल

सिद्धार्था, आजच्या लक्षलक्ष वेलछीनी, धाकलीनी माझ्याही मस्तकाच्या चिंध्या
 केल्या आहेत. आणि मलाही हृदय असह्य झालेले आहे

सिद्धार्था, शोषितांच्या दुःखाच्या अंतापर्यंत

सुखाला स्पर्शही न करण्याची प्रतिज्ञा करणारा तू

माणुसकीच्या माथी मुकुट झाला आहेस

त्यांच्यावर कोसळणाऱ्या दुःखांसाठी स्वतःचे ऊर पुढे करणारा

माउलीच्या आर्त मनाचा माझा प्यारा विवेकवादी आहेस तू

पण माफ कर सिद्धार्था

तुला भगवान ही शिवी मी देऊ शकत नाही

माफ कर मी पाखंडी आहे आणि तुझी पूजा करू शकत नाही

माफ कर तुला 'महात्मा' हे कुप्रसिद्ध दूषणही देऊ शकत नाही

माफ कर सिद्धार्था, की तुझ्या मुखमंडलावरील चिरशांती

मला भाविकांची भाकडकथा वाटते

माफ कर माझ्या डोळ्यांतील जखमांना तू निरंतर बेचैन

आणि धगधगताना दिसतोस

माफ कर सिद्धार्था तुझ्या शत्रूंनी तुला दिलेल्या
पाखंडी या विरुदामुळे तू मला अधिकच जवळचा वाटतोस
तू अनात्मवादी म्हणून माझा सोबती वाटतोस
निरीश्वरवादी म्हणूनच माझा साथी वाटतोस
माझ्या सोबत येऊ शकणारा वाटतोस.

तुला माहीत नाही सिद्धार्था
तुझ्या नावाने बोट मोडीत नंतर अनेक अंधारयुगे आली
अजूनही या मुलुखातील मनु तुझ्या नावाने गरळ ओकतो
तिरस्कार थुंकतो
तुझ्या विचारांचे काळीज नाकारून तुला स्वीकारणारे
आणि तुला नाकारणारे अलीकडे खूपच वाढले आहेत
पण हे तू पाहू शकला असतास
तर माझी खात्री आहे सिद्धार्था
“ मी बुद्धिष्ट नाही ” असेच व्याकुळ वैतागाने
उरी फुटून तू म्हणाला असतास
कदाचित ठिणग्यांच्या आसवांनी रडला असतास
कदाचित
किंवा या तुझ्या विटंबनेखातर
स्वतःच्याच पायाखाली निर्दय सुरंग झाला असतास
किंवा
कदाचित “ बुद्ध ” असणे भयंकर नामंजूर करून खवळल्या सागरासारखा क्रुद्ध
क्रुद्ध झाला असतास
किंवा कदाचित भयंकर निर्णयशाली “ युद्ध युद्ध ” झाला असतास.

५१. जोतीबा गोविंदराव फुले

तुझ्या थडग्यावरील विडालेली ध्वजा चेतवून
 आता आम्ही आमच्या खांद्यावर घेतली आहे
 जोतीबा, आमच्या उत्थानाच्या इतिहासालाही हृदय आहे
 आणि तुझ्या आठवणींच्या आशयावर ते आसवांनी ओथंबून आले आहे
 काळजांना आग लागल्याशिवाय हात तरवारी होत नसतात
 आणि पायाखालील जमीन पेटल्याशिवाय
 मस्तकात नव्या जमिनीचे पीळ उफाळून घेत नसतात
 आम्हाला माहीत आहे इथल्या आभाळाहून तुझे काळीज मोठे होते
 आणि प्रकाशलास त्या काळाहून
 तुझे हृदय मोठे होते हेही आम्हाला माहीत आहे
 तुझ्या वाणीवर क्रांती फिदा झाली होती
 आणि तुझ्या करणीने स्थिती द्विधा झाली होती
 तू बांधलीस कबर इंद्रप्रस्थाची विद्रोही प्रतिभेची शर्थ करून
 आणि इतिहासाचे संधिसाधु सांधे आलास खिळखिळे करून
 वर्तमानाची क्षितिजे परंपरांच्या बंदिवासातून सोडवीत
 तू जायबंदी केलीस भूतकाळातील शोषणाची हेडआफिसेस
 आमच्या क्रॉनिक अंधारावर तुदून पडलेला तू पुन्हा एक " जोतीबा "
 जोतीबा, तुझ्याही पराक्रमाच्या विजा आमच्या मनगटात सळसळत आहेत.

५२. कार्ल मार्क्स

मार्क्स, आम्ही तुला पाहिले नाही.
पण तुझ्या युगभेदक नजरेतून आम्हीही सुटलो नाही.
कारण तुझ्या शब्दांनी मनु अर्धमेला झाला
आणि तुझ्या शब्दांनी तुझे चित्र आम्हास दिले
तेव्हा तू आमच्या मनाचा रहिवासी झालास.

आम्ही कधी पेटलो कधी फाटलो
कधी ओघळलो कधी भेगाळलो
अनंत काळ आम्ही चिंता झालो आणि आता चिंते झालो
मार्क्स, काय करावे मार्क्स आम्ही, काय करावे ?
अर्धे आयुष्य पाठीवर घेऊन तू हृदपारी भोगलीस
तुझ्या देशाने तुला बाहेर हाकलले
आणि इथे आमचा देशच आम्हासाठी तुरुंग झाला. आमच्याच देशात आम्ही
'बाह्य' झालो
आम्हीही हृदपार झालो असतो तर धन्य झालो असतो मार्क्स !
पण ते झाले नाही, आमचे जन्मच जीवनातून हृदपार झाले
तू जगू शकलास मार्क्स पण आम्ही मरूही शकलो नाही, वाचूही शकलो नाही
असू दे मार्क्स आता मागे फार वेळ पाह्याचे नाही
तुलाही ते आवडायचे नाही.

— मार्क्स तुझ्या मॅनिफेस्टोच्या मशाली विझवूनच
या देशात दुःख धांडोळण्याचे एक आंधळे नाटक रंगले
आता आमच्या दिशा तुरुंगाच्या भिंती फोडून आमच्या मनगटात उभ्या आहेत
आमची आयुष्ये आता तुझ्या कल्पनेतील मशाली झाली आहेत
मार्क्स, तू असतास तर आम्हा तेजःकणांना तू हृदयाशी कवटाळले असतेस
आम्हाला माहित आहे
'धर्म ही अफूची गोळी आहे' या तुझ्या प्रहाराने
आमच्या जन्मांच्या भाळावरील शापांचे चिरंतन चरकले
आणि कर्मविपाकाच्या वेड्या चळचळा कापल्या. इतक्या दुरूनही.

तुझ्या सांगण्यानुसार आम्ही प्रत्येकच गोष्टीविषयी शंका घेऊ लागलो
खूपच चोखंदळ झालो आणि आम्हाला लाचार, दलित करणारा
परमात्मा आमच्यापुढे 'मन' खाली घालून उभा राहिला
असू दे मार्क्स हे !

आता मागे फार वेळ पाहायचे नाही, तुलाही ते आवडायचे नाही.

पण मार्क्स आता सुरू व्हायला पाहिजे. दिशांनी पेट घ्यायला पाहिजे
मार्क्स तुझ्या हृदयाचे वणवे
या कवितांच्या हाती मी दिले आहेत
तू हवा होतास मार्क्स आज
हा जन्मजात नरकाचा उकळता निषेधनामा
हा पशूंच्या नावाने मांडलेला युद्धनामा
हा अस्पृश्यांसकट सर्व दलित जनतेचा जाहीरनामा
वाचायला तू हवा होतास
मार्क्स तू हवा होतास !
तुझ्या विजयाच्या या चाहूलखुणांनीही
तू निखान्यासारखा फुलला असतास
आणि वादळासारखा आम्हाला सोबत असतास
मार्क्स, आज तू हवा होतास !

५३. केशवसुत

धगधगत्या वणव्यासारखा
तू भांडलास इथल्या काळोखाशी
हाती येईल ते हाणून
त्याच्या मगरुचीचा मेरू तू कासाविस केला
तू उजेडाच्या धरणाच्या भिंती फोडल्यास
अरे ईश्वराचे थोबाड खेटराने रंगवणारा तू
माणसासाठी तुझा शब्द माय झाला
आणि मनामनातील मनुसाठी
तू संतप्त पोलादाचा पाय झाला
तू तडकवलेस तक्त परंपरांचे
आणि प्रथापुत्रांच्या लाथेखालील प्रजेसाठी
एकाकी जळत प्रतिभा जाळत राहिलास
त्या तुझ्या विद्रोहाच्या तळ्यावर
आमच्या नतमस्तकांची नम्रता नोंदवून
तुझ्या स्वप्नांचे शिल्प आम्ही कोरू लागलो आहोत
केशवसुता, आम्ही ज्वालामुखी झालो आहोत
इथल्या काळोखाशी
आम्ही तुझ्या दाहकतेने भांडू लागलो आहोत.

५४. भीमराव रामजी आंबेडकर

आमची लक्करलेली आयुष्ये शिवलीस
तो सुईदोरा कुठे ठेवलास ?

गांजलेल्या जन्मांना नरकातून ओढून पोटाशी घेतलेस
ती माउलीची माया तू कुणाजवळ ठेवलीस ?

सगळ्या मापदंडांनी चरणरज व्हावे
असा तुझा बुलंद आवाज तू कुठे ठेवलास ?

अरे मी ज्याची ' भक्ती ' करावी, शक्ती करावी
ते तुझे इमान तू कुठे ठेवलेस ?

आणि मला समजून घेऊ शकेल
ते तुझे सागराएवढे शहाणपण तू कुठे ठेवलेस ?

ज्यांच्यावर विनम्र होऊन मी ललाट ठेवावे
ते तुझ्या चरणांचे युद्धतीर्थ तू कुठे ठेवलेस ?

असत्याला, ढोंगाला लाथांनी तुडवणारे
तुझे ते कठोर निर्णयशास्त्र कुठे ठेवलेस ?

अरे या मनूच्या मुलांनाही माणूस होणे भागच पडेल
अशी तुझी ती जलाल घटना तू कुठे ठेवलीस ?

परमेश्वराच्या प्रेतावर बसून कर्मविपाकाला माती दिलीस
ती अनेकांना हेराण करणारी युगांधर जिद्द तू कुठे ठेवलीस ?

अरे या बेशरम अत्याचार्यांना फाडताना आम्ही विजयी होऊत
असे विजांचे शस्त्रसाठे तू कुठे ठेवलेस, कुठे ठेवलेस ?

५५. हाक

कधी नव्हे असे आज आभाळ भरून आले आहे
आणि स्मशान पेटेस्तोर इथे विद्रोहाचा पाऊस कोसळणार आहे
तुमच्या मनगटांचा गर्व माझ्या ऊरभर दाटून आला आहे
ही कविता माझी आहे आणि माझ्या-तुमच्यातील सूर्यायणाची आहे
या निकाली पर्वणीला निष्पर्ण होऊन कसे चालेल दोस्तहो
या कवितेतून येणारी हाक शेकोट्यांच्या पेटत्या बनावी आहे.

५६. परिशिष्टातील बारा कविता

१

माझे आसमंत कोरीत मी मोहरतो आहे
 माझे हृदय विकत मागणाऱ्या बाजाराला उद्देशून मी जहरतो आहे
 कुठल्याही बदल्यात मी माझ्या आयुष्याकडे पाठ फिरविणे नाकारले आहे.
 मी शब्दांशी सौदा केला नाही, शब्दांनीच मला पोटाशी घेतले आहे
 आणि उरीपोटी वागवले आहे
 माझ्या काळजाभोवतीच्या माणसांच्या गर्दीला धार लावताना
 मलाही मी तीक्ष्ण होताना पाहिले आहे.

२

मोर लुचलेला पिसारा शोधतो पाय फसलेल्या चिखलभर
 एक पक्षी साक्षी मागत पंखहीन, रडतो काळोखभर
 असे कसे माहेर बाई हे, माय नाही आणि कुठे बापही नाही
 असे कसे कोडेही म्हणावे हे ज्याला धरतीही नाही आणि आकाशही नाही.

३

हे मोसम फुलांचे रंग आणि पाकळ्यांचे आकार बदलून घेतात बेमालूम
 पण तेवढ्याने गर्भार अक्षरांचा आशय बदलत नाही
 मी पेश केले आहे माझे हंबरणारे काळीज आणि माथे भडकलेले वादळ
 माझ्या पद्धतीने माझ्या अक्षरांमध्ये. अनपेक्षित नक्षत्रे भोवती उतरली
 अनपेक्षितच आयुष्याचे अंतराळ पावसाळून आले
 आणि माझे उत्कट रक्त बाहूंची कमान उभारून
 स्वागतासाठी उफाळून असे पुढे आले.

४

माझी कविता
 उपाशी जन्मांसाठी उपोषणाला बसली आहे
 आणि बसली आहेत
 तिच्या उशापायथ्याशी डोळ्यांची वाळवंटे
 तिच्या उरापोटात उकळणारे

नव्या अलंकारांचे लक्षलक्ष आकार
आणि रक्ताने आंघोळ करणारा बेबंद अंधार
आता भोक पडलेल्या नावेसारखा
बेचैन झाला आहे

५

कालचा पाऊस आमच्या गावात आलाच नाही
सदरहू पीक आम्ही आसवांवर काढले आहे
कालपर्यंत पावलांनी रस्त्यांपाशी तक्रारी मांडल्या नाहीत
झाडे करपली. माथी हरपली.
नदीच्या काठाने मरण शोधित फिरलो
आयुष्याच्या काठाने सरण नेसून भिरभिरलो
... कालचा पाऊस आमच्या गावात आलाच नाही.

६

अंगणामध्ये दिवस उभा
शिवेवरती क्रांती
मेंदू कापून फेकला तरी
दुर्लभ आता शांती
टाळ विटाळ तोड फोड
गल्लीबोळ उधाण उधाण
या बाजूने उठाव होईल
पेटत येईल रान रान

७

क्षितिज मला शोधित आले
पाणी गाणी गात आले
माझ्या वार्तांनीही
बाभूळबन स्वतःच्याच काठ्यांनी फाटत राहिले

त्या तिथल्या अंधारवाडीत
 एक पहाड आपली पिले पोटाशी घेऊन बसला आहे
 रंग वितळत राहिले
 उजाड पात्र आटलेल्या स्वप्नांच्या नावाने
 बेफाम आकांत मांडीत राहिले
 पंख पसरवून शब्द
 एक आभाळ चोचीत घेऊन आले
 दुपार भयभीत परत फिरली घरी जायला
 आणि नक्षत्रसंकेतांनी अंतराळ
 माझ्या कवितेतील पहाटेशी बोलत राहिले

८

माझी पकड झिडकारून कधी मन मोकळे होऊन उडून गेले
 कधी मनच मोडून पडले पावलापुढे तेव्हा दबा धरून बसलेल्या अंधाराने
 माझे तान्हे घर चोरून नेले, ही पायातील युद्धस्वी पेंजणे आजची आहेत
 त्याआधी बेड्यांनाही पेंजण समजून माझे आयुष्य
 सरावानेच दुःखासोबत नाचले आहे
 माझ्या भूतकाळासारखेच एक जालीम विष मी आज नव्यानेच बांधलेल्या
 शेजारच्या स्टोअरमध्ये पाहिले आहे आणि कालच्या कभिन्न आठवणींनी
 माझ्या डोळ्यातील वर्तमानाचे बांधकाम आपादमस्तक अंधारून आले आहे.
 भांबावून गेले आहे.

९

नक्कीच तुरुंगांच्या भिंती रक्तबंबाळ झाल्या असतील
 नक्कीच कैद्यांच्या मुठीचे पोलाद संतापले असेल
 ताठरले असतील श्वास. हादरला असेल मंदिरांचा मोहल्ला
 नक्कीच तुरुंग जीव घेऊन पळू लागला असेल
 रेंगिस्थान नक्कीच वज्रफुलांचे झाड झाले असेल
 सरणाच्या राखेला मजबूत अंकुर फुटले असतील. धूळ तापू-संतापू लागली असेल
 माझे अस्तित्वही आज ज्वाळांची जुळणी झाले आहे
 नक्कीच तुरुंगाच्या भिंती रक्तबंबाळ झाल्या असतील.

रक्तमाखल्या या रस्त्याने जाववेल तेवढे जा
 पण त्या रक्ताची चौकशी करू नकोस
 वागू नकोस पायरी सोडून
 तू स्वतंत्र आहेस
 तुला उपलब्ध असलेला नरक खाता येईल तेवढा खा
 जीव देण्याची दगदग - हा मूर्खपणा करू नकोस
 तू जन्मायच्या आधीच तो त्यांनी घेऊन टाकला
 आहे सदय होऊन. हे शहाणपण अंगी बाणव
 अथांगाच्या नावाने अप्लिकेशन कर
 आणि सवयीने मंदिराच्या आज्ञेत संपून जा
 पायरीवरच खेळ मांड आपल्या जातीच्या
 याच ध्येयवादाने तू ईश्वरप्रिय होशील
 मोक्षाचा धन्य धनी होशील
 एवढेही केलेस तरी माझा शत्रू म्हणून
 तू प्रसिद्ध होशील
 सर्वांचाच लाडका होशील. थू.

११

सवयीलाच वंदन करित राहावे
 अन्यथा पागल होणे टळावे असे इथे काय आहे ?
 येकेका ऋतूचे रूप पहिले येथील रस्त्यांच्या
 पाहून अपरंपार ओहोहोतून जाऊ नये असे इथे काय आहे ?
 एकेक लीळा पाहिली वस्तीवस्तीत इथेतिथे
 पायाखालची जमीन सरकून जाऊ नये असे इथे काय आहे ?

...

इतिहासाच्या पालखीत बसूनच वर्तमान आच्यावर तेजाब झोकतो आहे
 शांत निश्चिंत बसून राहावे असे इथे काय आहे ?
 वाजत गाजत अंधार फिरतो मनमानी करतो
 प्रकाशाची चारदोन बदनाम बेटे सोडून जाळू नये असे इथे काय आहे ?

१२

आहे जीव तोवर पाखडीत जाणारच आहे
शेवटचा दिस गोड होवो न होवो.

आता बांधलेच आहे घर या निषिद्ध मैदानात
आतड्यांचे गहिवर कुणी घेऊन येवो न येवो.

तुम्ही किनाऱ्यावरचे कुमार नजरांचे नजराणे घेत राहा
उथळलो आहे मी प्रवाहात आता, परत भेट होवो न होवो.

माझी सगळी सामर्थ्ये घेऊन माझ्या पद्धतीने
मी शोषणाच्या सोहळ्याचे नाक घेतले आहे.

अंधारातून चाललो आहे मी श्वास पेटवून
माझ्या आयुष्याला हवी, ती पहाट येवो न येवो.

तुम्ही अंधाराला एक्स्टेंशन देऊ शकता. थोर आहात
तुम्ही उजेड जाळू शकता नवजात, घनघोर आहात.

मी मला तुमच्यात संपवू इच्छित नाही कधी
माझ्या सूर्याला मित्र मिळो न मिळो.

असे एकाकी पेटणे, पेटवणे मुक्रर केल्यावर
वणवा बुडवायला समुद्र मिळो न मिळो.

आहे जीव तोवर पाखडीत जाणारच आहे
शेवटचा दिस गोड होवो न होवो.

‘उत्थानगुंफा’ हाती येते आणि आपल्या ‘गतजन्माची पापे घौरे क्षालावाला’ जर आपल्या रुधिराची किंमत द्यावीच लागली तर मनाला ते धैर्य आणण्यासाठी, तो कणखरपणा वाढीला लावण्यासाठी असल्या उत्थानगुंफेतून प्रकट होणारी ही सात्त्विक शापवाणी कानात सतत निनादत रहावी असे वाटते. मनाचे असे पोषण करायला उत्थानगुंफेसारखे संग्रहच नित्य पठनीय होत ...’ पोळल्या झाडांनी एक व्हावे झणी। दंडेलिला अग्नी द्यावयाला’ ह्या सारख्या कवितेत कलात्मक आकृतिबंध कसा साधला आहे याची चिकित्सा करित साहित्यिक परिसंवाद रंगवणारांनी ज्वालांना स्वतःचे स्वतंत्र आकृतिबंध असतात हे विसरू नये ... हा कवी मराठीतून लिहितो म्हणून त्याची कविता मराठीपुरतीच मर्यादित नाही. हा कवी एकटा नाही. काळे-गोरे, अस्पृश्य-स्पृश्य, शोषित-शोषक यांच्यातल्या संघर्षाचा एक वृन्दघोष सुरू झाला आहे. ‘कालचा पाऊस’ घेऊन आला आहे नवी अभंगवाणी !

— पु. ल. देशपांडे,
महाराष्ट्र टाईम्स, २३ एप्रिल १९७८

मनोहरांची कविता रुद्रसुंदर, क्रूरकोमल आहे. क्रांतीसारखी भव्योदात्त आहे. ती अंगावर अग्नीचे अलंकार ल्याली आहे. तिच्या हातात वादळ आणि वणवे आहेत ... मनोहर निष्ठावंत पक्षधर आहेत. दलितांच्या बाजूचे आहेत. ते जडवादी आहेत. चैतन्यवादाचे विरोधक आहेत ... लोकांना संघटित करणारी, कार्यक्रम देणारी ही कविता

आहे. अशी कविता पाब्लो नेरुदाची आणि मायकोव्हस्कीची आहे ... या कवितेतील 'मी' कृष्णाच्या 'मी' पेक्षा - विराटरूपापेक्षाही विराट आहे. वास्तव आहे. ही भयंकर कविता आहे.. ही कविता इतर कवितेप्रमाणे व्यक्तीशी न भांडता व्यवस्थेच्या विरोधात उठाव करते ... मनोहरांची कविता ही जगातील कोणालाही कळेल. कारण क्रांतित्व ही विश्वजाणीव आहे ... ही विद्रोही वणव्यासारखी अग्रिबंधाळ कविता विज्ञानाचा उद्गार आहे. जडवादाच्या दुधानेच ही प्रतिभा एवढी ज्वलज्ज्वाल झाली आहे ... ही कविता इतर पुरोगामी क्रांतिकारी कवींच्या कवितेपेक्षा युगसमांतर आहे.

— बाबूराव बागूल,

'उत्थानगुंफे'च्या प्रथमावृत्तीच्या प्रस्तावनेतून

या कवितेला केवळ कविता म्हणून पाहता येणार नाही. ती कविता म्हणून पाहावी लागेल तसे ते उग्र उत्कट चिंतन म्हणूनही पाहावे लागेल. या आपल्या चिंतनाला समर्थ प्रतिमांची जोडही त्यांनी दिलेली आहे. यशवंत मनोहरांच्या रूपाने सर्वकष विद्रोहाची उत्कट गाणी गाणारा एक समर्थ बंडखोर कवी कवितेच्या दालनात ज्वालांचे निःश्वास फुंकीत येत आहे. हे अग्रिनृत्यही मोठे स्तिमित करणारे आहे. एक चिंतन म्हणून हे विद्रोही गाणे मोलाचे आहेच. पण निळसर काळसर अशा धुराने भरलेल्या वातावरणातील भडक लाल आणि केशरी ज्वालांचे नर्तन म्हणूनही ते मोठे विलोभनीय आहे.

— प्रा. नरहर कुरुंदकर

उत्थानगुंफा - प्रथमावृत्तीच्या प्रस्तावनेतून

गेल्या दशकाच्या दलित प्रतिभेच्या सामर्थ्याविषयी आम्ही स्वप्ने रंगवीत होतो. त्यावेळी केवळ जातिवंत दलित प्रतिभेलाच जे साधता येईल असे वाटत होते ते पाहण्यास मन काहीसे उत्कंठितही झालेले होते. पण प्रत्यक्षात ज्या त्वरेने व उमाळ्याने 'ते' समोर आले, त्यामुळे उत्कंठित मनही काहीसे हादरले. 'ते' प्रतिभारूप म्हणजे यशवंत मनोहरांची 'उत्थानगुंफा' होय ... उत्थानगुंफा ही स्फूर्ती, तुतारी, नवा शिपाई या केशवसुती काव्यांच्या वाचकांसाठी असलेली कविता आहे. ती 'विशाखा'च्या रसिकांसाठी आहे. ती 'टिन्ऱ्या अर्धपोटी जोवरि आहेत। ओंगळ समस्त। आम्ही नंगे' असे लिहिणाऱ्या मर्ढेकरी परंपरेची आहे. पण खरे तर अशाही वाचकांना चक्रावून सोडणारी ती कविता आहे ... इतका समग्र विद्रोह मराठी साहित्यातच नव्हे तर भारतीय साहित्यातही अशा रूपात प्रकट झालेला आहे काय? ... दलितांच्या विद्रोहवादाची मर्यादित सीमा या उत्थानगुंफेपाशी उखडली जाते व ती एका आदर्शवादी म्हणजे युटोपियन अशा समग्र विद्रोहवादात विस्तारली जाते ... मराठी मीमांसक काव्य या उत्थानगुंफेने समृद्ध केले आहे, आणि प्रज्ञा व प्रतिभा यांचे द्वंद्वात्मक नाते काव्यात्म उंची कोठवर गाठू शकते, याचे ज्ञानेश्वरानंतर पुन्हा एकदा प्रत्यंतर घडविले आहे. यापुढचा मराठी

कारण विद्रोहविचार - भावनेचा प्रभाव कसा दूरगामी व आदर्शाकांक्षी ठरू शकतो आणि विचारकाव्यात विचारांची उंची व दीप्ती किती भव्यदिव्य असू शकते याची कल्पना उत्थानगुंफेवरून येऊ शकेल आणि याची दखल विचारवंत व प्रतिभावंत या दोहोंनाही घ्यावी लागेल. मराठी सांस्कृतिक विचारवंतांना काव्यदृष्टीची महती पटवून देण्याचे व जीवनमूल्यांच्या कक्षेत काव्यमूल्याला पुन्हा एकदा प्रतिष्ठित करण्याचे कार्य ज्या शोर कर्वींनी आजवर केले, त्यांच्या पंक्तीत 'उत्थानगुंफे'चा कवी सहजपणे बसू शकेल.

— प्रा. रा. ग. जाधव,
निळी पहाट

'उत्थानगुंफा' ही धगधगती आग आहे. असा जागृत, जिवंत आणि बेफाट विद्रोह क्वचितच पाहायला सापडतो. हा विद्रोह जग जाळायला निघाला असला तरी त्याच्या पोटातलं दुःखच इतकं दाहक आहे की त्याची परिणती अशा भयंकर स्फोटातच होणार. तरी पण ह्या विद्रोहाचं भविष्य सुंदर आहे. त्याला जग घडवायचं आहे- पवित्र, शुद्ध आणि दिव्य म्हणूनच हा विद्रोह म्हणजे नुसताच द्वेष नाही तर जगाची पुनर्निर्मिती करायला उभी राहिलेली एक अतिप्रचंड शक्ती आहे. मनातून काही कविता हलत नाहीत. परिशिष्टातील कविता फार सुंदर. अभंगही फार आवडले. आवडले असं म्हणणं फार सामान्य वाटतं. अक्षरशः त्या कविता पोटातून काहीतरी उन्मळून उसळायला लावतात. तुमच्या काळजात केवढी आग पेटली आहे आणि तिच्या अभिव्यक्तीसाठी कविता म्हणजे एक दुधारी हत्यार बनवलंय तुम्ही ! गुदमरायला लावते ही कविता.

— शिरीष पै,
९ मे ७८

नव्या उमेदीने येणाऱ्या दलित कर्वींमध्ये यशवंत मनोहर यांचा आवाका फार मोठा आहे. सर्वप्रथम जाणवणारी गोष्ट म्हणजे त्यांचे भाषेवरील असीम प्रभुत्व. निव्वळ भाषेचा ओघसुद्धा वाचकांना आपल्या प्रवाहाबरोबर ओढीत नेतो. परस्पर प्रमाणबद्ध आणि नामवंत सळसळणारे शब्द ते अशा जोशात फेकीत जातात की वाचकांची क्षणात नजरबंदी होते. भाषेची सफाई त्यांच्या अतिसंतप्त वाणीला लाभलेली आहे ... मनोहरांच्या बऱ्याच कविता दीर्घ पल्ल्याच्या आणि तत्त्वज्ञानाचे गोत्र सांगणाऱ्या आहेत. पण या गोत्रापासून मिळालेले जवाहीर बाजूला ठेवून ते मितभाषी वृत्तीने लिहू लागतात तेव्हा तत्त्वज्ञानातील सत्त्व तेवढे त्यांच्या अभिव्यक्तीत उतरलेले दिसते. आणि व्यक्तिनिविष्ट संदर्भात बोलतात तेव्हा अभिव्यक्तीला खरे बळ येते. त्यांच्या छोट्या छोट्या अभंगातून मग त्यांनी ईश्वराला दिलेल्या शिव्याशापांनाही अब्बल काव्याचे मोल लाभते.

— संभाजी कदम,
ललित, मे ७९

ही क्रांति-कविता आजच्या दलित कवितेला अनेक नवी परिमाणे प्राप्त करून देणारी आहे ... साधी सोपी, उघडी-नागडी, आशयाला सरळ हात घालणारी, 'लखलखाट, कडकडाट' करणारी अशी मराठमोळी कविता आहे ... या कवीला शब्दांचे देणे अमाप लाभले आहे. नवे शब्द, जुने शब्द. जुन्या शब्दांचे नवे अर्थ या कवितेत जागोजाग विस्मयचकित करतात ... ही कविता सर्वार्थानी विद्रोहाची आहे. पण ती केवळ विध्वंसक नाही. तिला काहीतरी क्रांतिकारी निर्मायचे आहे आणि निर्मून टिकवायचे आहे ... पूर्वास्पृश्यांच्या जीवनभोगाच्या पातळीवरून सर्वसाधारण सामान्य माणसाच्या भोगांच्या पातळीवर ही कविता येऊन पोचते ... सवर्णांनी पूर्वास्पृश्यांवर केलेल्या एखाद्या अत्याचाराचा पृथक्पणे विचार करण्याऐवजी शब्दप्रामाण्यवाद, ईश्वरवाद, कर्मविपाक, साचेबंद तत्त्वज्ञाने, दांभिक संस्कृतिनिष्ठा, अंधश्रद्धा, परंपरावाद, सांप्रदायिकता या ज्या माणसाला गौणत्व आणणाऱ्या गोष्टी आहेत त्या सर्वांविरुद्ध ती संकलित उठाव करते. माणूस या विस्मृत मध्यविंदूच्या ठिकाणी शौर्य, निर्भयता, इहवाद, विश्वास, मानवकेंद्रिता इ. गुणांचा जागर केल्यावाचून या व्यवस्थेत आमूलाग्र परिवर्तन घडवून आणण्याच्या प्रखर प्रेरणा निर्माण होणारच नाहीत. आणि अशा समूळ परिवर्तनावाचून वर्तमान समाजातील कोणतीही व्याधी निपटून निघणार नाही हे मनोहरांचे निदान त्यांना इतर कवीपेक्षा अधिक युगसापेक्ष ठरवते ... या कवितेला दूरची मजल मारण्याचे बळ दिले आहे ते तिच्या ठिकाणी असलेल्या आत्मपरीक्षणाच्या तयारीने आणि संतापातही बेभान न होणाऱ्या सावधचित्ततेने. आमूल समाजपरिवर्तनासाठी उपयुक्त ठरणाऱ्या सर्व क्रांतिकारी साधन सामग्रीचे यथार्थ भान सामान्य माणसाच्या विवेकी व सुजाण कर्तव्यशक्तीला जागवून कृतिप्रवण करण्याची तिची घडपड ही या कवितेची खास वेगळी वैशिष्ट्ये होत.

— प्रा. भास्कर लक्ष्मण भोळे,

समाज प्रबोधन पत्रिका, मे-जून ७८

येथे कवीची माध्यम म्हणून निवड जणु कवितेनेच केली आहे ... येथे कविता म्हणजे एक घटित बनते आणि ते त्याच्याद्वारे घडत राहते ... केशवसुत कवी म्हणून जे आत्मबल दाखवितात व कवितेचे स्वरूप ठरवणाऱ्यांना ज्या उद्दामपणाने आब्धान देतात, तेच आत्मबल व तेच उद्दामपणा मनोहरांच्या कवितांतून प्रकटत असलेला दिसतो आणि तो केशवसुतांप्रमाणे त्यांनाही साजून दिसतो. केशवसुतांचे दीप्तिमान नि प्रखर व्यक्तित्व त्यांच्या शब्दरूपातून जसे सारखे जाणवत राहते तसेच काहीसे मनोहरांच्या कवितेतूनही घडत असल्याचे प्रत्ययाला येते. चिंतनशीलता ही मनोहरांपाशी पुरेशी आहे ... या आवाक्याला प्रतिमात्मक रूप देण्याचे या कवीचे सामर्थ्यही अफाटच म्हणावे लागेल ...

‘एलिमेंटल फोर्स’ असतो. कारण ते प्राकृतिक असतात. त्यामुळे या अनुभवात प्राकृतिक ‘रंगोली’चा संचार होतो. या मनाला प्राकृतिकतेचे आवाहन जबरदस्त आहे. हा त्याने संस्कृती नाकारल्याचा तर परिणाम नसावा? या मनाने संस्कृतीची आवरणे झुगारून दिल्यामुळे हे मन काहीसे मुक्त झाले. ते आपली नैसर्गिक शक्तिमत्ता अनुभवीत आहे. हा मनोमुक्तीचा अनुभव त्याला अनावर होतो. त्याचे मन आत-बाहेर सारखेच असल्यामुळे त्याचा उद्दाम भाव खळाळत बाहेर येतो. प्राकृतिक प्रतिमांची भाषा मग त्याची स्वाभाविक भाषा बनते ... नवेपणा या प्रतिमासृष्टीत सतत अवतरत राहतो. तो समूहनिष्ठ होतानाही त्याची आत्मनिष्ठा ढळत नाही. समूहनिष्ठा ही त्याच्या बाबतीत श्वासोच्छ्वासाइतकी प्रतिक्षिप्त क्रिया होऊन बसलेली आहे. त्यामुळे त्याला कसली भूमिका घ्यावी लागत नाही ... येथील सारी शब्दकळा आणि तीमधून साकारणारी प्रतिमासृष्टी ही या कविमनाची खास निर्मिती आहे आणि ते परंपरा नाकारीत असले तरी त्याने तुकारामाशी फार दृढ असे नाते जोडलेले दिसते ...

— डॉ. म. सु. पाटील,
अस्मितादर्श-ऑनोडि ७९

उत्थानगुंफा हा काव्यसंग्रह म्हणजे विद्रोहाचा आगडोंब आहे, एक धगधगता ज्वालामुखी आहे. कुणीतरी या संग्रहाला ‘उत्तम’ शब्दसंग्रह, शब्दांची ‘सर्कस’ म्हणून हिणवले आहे. याचा अर्थ त्यांना यशवंत मनोहरांच्या आकांताचे तांडव समजावून घेता आलेले नाही ... या कवितेची प्रकृती चिंतनशील आहे. तिला विद्रोहाचे तत्त्वज्ञान मांडावयाचे आहे. तेव्हा तिचा सूर सौम्य आणि भाषा मऊ मऊ कशी असणार? ... तो विचार त्यांच्या चिडीतून, संतापातून, दुःखभोगातून जसा जन्मलेला आहे तसा तो मानवमुक्तीच्या लढ्यातून उदयाला आलेला आहे. मनोहरांच्या कवितेतून व्यक्त होणाऱ्या बंडखोरीला राजकीय रंग नाही तर ती बंडखोरी अधिक मूलभूत म्हणून अस्सल आहे ... फटकळपणा, परखडपणा हा मनोहरांच्या कवितेचा प्रकृतिधर्म आहे. आणि त्यांची भाषा त्यांच्या प्रकृतिधर्माशी संवादी आहे ... तुकारामाचे जसे फटकळ अभंग आहेत तसे मनोहरांचेही अभंग फटकळच आहेत. तुकारामांचे आवाहक सामर्थ्य त्यांत आहे. मनोहरांची कविता सर्वकष क्रांतीचे स्वप्न घेऊन जगते आहे.

— डॉ. भालचंद्र फडके,
केसरी, १५ एप्रिल ७९

मनोहरांच्या ‘उत्थानगुंफे’ तील कविता म्हणजे धगधगता अंगार आहे. दलित कवी जो नकार वा विद्रोह शोधित होते, धुंडाळीत होते, तो स्फोटक विद्रोह आणि जळजळीत नकार मनोहरांनी नेमकेपणाने पकडला आहे. कवितांतून तो त्यांनी तेवढ्याच समर्थपणे

व्यक्त केला आहे. त्यामुळे तमाम दलित कवींसाठी त्यांनी आता कवितेतील नकार आणि विद्रोह बगलेत मारल्याने ऊठसूट नकाराचे आणि विद्रोहाचे जळके पलिते हाती घेणाऱ्या दलित कवींची मनोहरांनी झकास पंचाईत करून टाकली आहे.

— प्रा. सुखराम हिवराळे,
ध्येयधुंद, डिसेंबर ७७-मे ७८.

माय डिअर ब्रदर, एका कवितेमध्ये तुम्ही ईश्वराच्या तोंडात मारायला निघाला हे कसे? उत्पन्नकर्ता तो आहे... फक्त तोच आपले संरक्षण करील. माझी विनंती आहे तुम्हाला की बायबल वाचा. त्यात तुम्हाला सर्व जगताचे ज्ञान मिळेल. आपल्याच बुद्धीने काहीही लिहू नका. जे येशूवर विश्वास ठेवतील ते स्वर्गात जातील. बाकीच्यांचे काय होईल मी सांगत नाही. बायबल वाचा म्हणजे कळेल... तुमची बहीण मानाल काय मला?

— प्रेमला,
पुणे, फेब्रु. १९८०.

तुमच्या कवितेतील वेदनेने खोल खोल दडलेलं माझं दुःख जागं झालं... तुमच्या कवितेने मला स्वतःच्या ब्राह्मण समाजाची, ऐषआरामी जिण्याची लाज वाटली. तुमच्या तेजस्वी आव्हानाचे मनःपूर्वक कौतुक.

— विजया पटवर्धन,
२३ एप्रिल ७९.

शब्दांच्या आत्यंतिक आहारी गेल्यामुळे ही कविता दलित असूनही विद्रोह आणि त्यामागील विश्वात्मकता यापासून बरीच दूर राहिलेली आहे... प्रा. मनोहरांनी इथूनतिथून नकारात्मक भूमिका घेतलेली आहे. त्याबरोबरच हिंदू संस्कृतीतून श्रुति-स्मृति-पुराणेतिहासातून, कथा, काव्य वगैरतून आलेल्या प्रतिमा-प्रतीके यांचाही ते स्वीकार करीत नाहीत, या गोष्टी हेतुतः होत असल्यामुळे आशयाला धक्का पोचतो... शब्दचमत्कृती हा या कवितेचा दोष नाही परंतु यामुळे प्रा. मनोहरांना जे काही सांगावयाचं आहे त्याची परिणामकारकता वाढण्याऐवजी कमी होते हे निश्चित... मनोहरांच्या कवितेने पांढरपेशेपणाचा स्वीकार केला व ती स्वत्व हरवून बसली.'

— प्रल्हाद जाधव
नवशक्ती २ जुलै ७८, प्रतिष्ठान ऑक्टो.-नोव्हेंबर ७९.

‘उत्थानगुंफा’ हा उत्तम शब्दसंग्रह आहे. शब्दांची सर्कस येथे दृश्यमान होते ... केवळ हिंदूंच्या देवदेवता, कर्मविपाकाचे सिद्धान्त आणि केवळ ब्राह्मण्यवाद नाकारणे म्हणजे दलित वाङ्मय होऊ शकणार नाही ... यशवंत मनोहरांचा पुढचा संग्रह काव्यसंग्रह म्हणून अवतरेल अशी अपेक्षा करू या.

— रमेश अवलगावकर,
अस्मितादर्श-ऑनोडि ७८.

‘उत्थानगुंफे’तील कविता मराठीत अभूतपूर्व ! चालू मुक्तियुगातील भारतीय काव्याने जी परिमाणे घेऊन यावे असे मनोमन वाटे ती परिमाणे घेऊन तुमची कविता उभी आहे.

— नारायण देसाई,
३० एप्रिल ७८.

ही उद्याच्या उद्याची सकाळ उजळविण्यासाठी तत्त्वज्ञान देणारी कविता आहे. दिशा देणारी कविता आहे ... परंपरेला फोडून जसा मनोहरांचा विचार युद्धाच्या तयारीने सज्ज झाला आहे, तसाच काव्यशास्त्रीय परंपरांनाही त्यांच्या कवितेने हादरा दिलेला आहे. त्यामुळेच केशवसुत, मढेंकरांनंतर मनोहर हे ‘दलित कवितेचे केशवसुत’ ठरतात ...

— जेमिनी कडू,
लोकमत, जून ७९.

मराठी कवितेत मान्यता-प्राप्त दलित कवींच्यापुढे मनोहरांची कविता गेलेली आहे. आजच्या मराठी कवितेतही ती अग्रेसर आहे. उत्थानगुंफेतील कविता मराठीत भौतिक जाणिवेचे काव्यसर्जन करणारी अपूर्व कविता आहे.

— वामन निंबाळकर,
‘दलित क्रांती’ नागपूर.

कवी या संग्रहातल्या प्रत्येक कवितेतून एक उसळते, आवेगयुक्त आणि जळजळीत असे संवेदन प्रकट करतो, पण या संवेदनाच्या आत दुःखाचा स्थंडिल धगधगतो आहे ... त्या दुःखाची आकृती ठिकठिकाणी कवीच्या नकळत आविष्कृत होते. हा दुःखाचा स्वर विद्रोहाइतका नसला तरी बराचसा स्पष्ट आहे. या दुःखी स्वरांचेच आक्रंदन विद्रोहात रूपांतरित होते. याही स्वराच्या पोटात दडलेला एक स्वर ऐकणे मोठेच महत्त्वपूर्ण ठरणार आहे. हा स्वर म्हणजेच या कवितेतील परात्मतेकडे जाणारे केंद्र आहे. अस्तित्व निरर्थक करू पाहणारे एक आक्रंदन आहे. असंवादित्व, तुटलेपणाची जाणीव आणि अर्थपूर्णतेला पारखे होणे हे सारेच या आक्रंदनातून स्पष्ट होत जाते.

— डॉ. अरुणा देशमुख

‘साहित्याचे मर्मबंध’ या पुस्तकातून. विनय प्रकाशन, नागपूर

कॉन्टिनेन्टल प्रकाशित
काही संग्राह्य कविता संग्रह

★ निवडक कवितांचे संपादित संग्रह

हरपले श्रेय : केशवसुत. संपा : रा. श्री. जोग

फुलांची ओंजळ : बी. प्रस्तावना - आचार्य अत्रे

फुलराणी : बालकवी. संपा : रा. शं. वाळिंबे, कुसुमाग्रज

पिंपळपान : गोविंदाग्रज. संपा : रा. शं. वाळिंबे, कुसुमाग्रज

स्वप्नलहरी : ज्यूलिअन. संपा : गिरीश

पाणपोई : यशवंत. संपा : वि. स. खांडेकर

रसयात्रा : कुसुमाग्रज. संपा : बा. भ. बोरकर, शंकर वैद्य

चांदणवेल : बा. भ. बोरकर. संपा : कुसुमाग्रज, गो. म. कुलकर्णी

आदित्य : मनमोहन. संपा : शंकर वैद्य

सुहृद्गाथा : पु. शि. रेगे. संपा : गंगाधर पाटील

संहिता : विं. दा. करंदीकर. संपा : मंगेश पाडगावकर

काव्यवाहिनी (खंड २) : संपा : रा. श्री. जोग, कुसुमाग्रज

विद्रोही : संपा : केशव मेश्राम

★ काही गाजलेले कवितासंग्रह

स्वगत : कुसुमाग्रज

विशाखा : कुसुमाग्रज

हिमरेषा : कुसुमाग्रज

समिधा : कुसुमाग्रज

मराठी माती : कुसुमाग्रज

वादळवेल : कुसुमाग्रज

किनारा : कुसुमाग्रज
जीवनलहरी : कुसुमाग्रज
मरणगंध : वा. रा. कांत
जयमङ्गला : यशवंत
भावमंथन : यशवंत
बंदिशाळा : यशवंत
कमण्डलू : यशवंत
यशोगंध : यशवंत
रणदुर्गा झाशीवाली : यशवंत
छत्रपती शिवराय : यशवंत
मेघदूत : कालिदास. अनु : रा. प. सबनीस
कुरल : तिरुवल्लुवर. अनु : साने गुरुजी

★ अलीकडील काही कवितासंग्रह

विख्यात फ्रेंच कविता : अनु : मीरा गुणारी
शेक्सपीयरची सुनीते : अनु : परशुराम देशपांडे
आव्हान : संपा: शिरीष पै, विजया संगवई
काफला : संपा : सुरेश भट, अविनाश कांबळे
घोडे : प्रसन्नकुमार पाटील
रानगूज : शरद चुयेकर
लाहो : आसावरी काकडे
भंगलेले अभंग : विलास पाटील
रेतीवरल्या रेघा : मनीषा दीक्षित
अजूनही देठ हिरवा : विजय पाठारे
पुनर्जन्म : मीरा

काशी नवी प्रकाशने

- पुनर्जन्म (कविता) : प्रा. मीरा
विख्यात फ्रेंच कविता : अनुवाद : मीरा गुणारी
रेतीवरल्या रेघा (कविता) : मनीषा दीक्षित
शेक्सपीयरची सुनीते : परशुराम देशपांडे
युगंधर (कादंबरी) : शिवाजी सावंत
वसवा (कादंबरी) : दादाभाऊ गावडे
मॅडका (ग्रामीण कादंबरी) : सुरेश शिंदे
उमाजी राजे (कादंबरी) : शंकर नन्हे
धाकटा वाडा (कादंबरी) : राजेंद्र माने
अखेरचा बादशहा (कादंबरी) : प्रतिभा रानडे
ययाती (नाटक) : गिरीश कर्नाड
अभिनेत्री (नाटक) : गिरीश जोशी
महाराणी येसूबाई (ऐतिहासिक मागोवा) : मीना मीराशी
ओंजळभर पाणी (आत्मचरित्र) : सुरेंद्र बारलिंगे
भारताचा राष्ट्रवाद : डॉ. पु. ग. सहस्रबुद्धे
यांचे निवडक लेख, संपा. . स. ह. देशपांडे, य. शं. लेले
-

कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन

विजयानगर, पुणे ३०.